

Megyeri Anna

## A zalaegerszegi zsinagóga (ma hangverseny- és kiállítóterem) építéstörténete

1982. február 21-én adott hírt a Zalai Hírlap arról, hogy az egykori zalaegerszegi zsinagóga felújításakor az előtérben szükségessé vált falbontás közben egy erősen rozsdás fémhengert találtak. Benne helyezték el az építkezéssel, valamint az izraelita hitközséggel kapcsolatos dokumentumokat el az épület zárókövébe. Ma a Göcseji Múzeum őrzi ezeket a töredékesen fennmaradt emlékeket, köztük az 1904. szeptember 1-én, a templom felavatása alkalmából tartott díszközgyűlés jegyzőkönyvét.<sup>1</sup> Tanulmányunk végén közöljük az erősen fakult, nehezen olvasható jegyzőkönyv és a többi dokumentum szövegét és leírását. Ezt akkor is fontosnak találjuk, ha tudjuk, hogy 1904-ben hírt adott az avatásról a két zalaegerszegi hetilap<sup>2</sup>, részben közölve az ünnepi megemlékezés jegyzőkönyvének szövegét. Közülük a „Zalamegye” szellemiségében is közel állt az asszimilálódó zalai zsidósághoz, rendszeresen hozott híradásokat az izraelita hitközség közgyűléseiről, beszámolt rendezvényeiről, tudósított a zsinagóga építésének alakulásáról is, hiszen szerzője volt a hitközség több tagja is.

Száz év telt el azóta, hogy e dokumentumok a földre kerültek, s izraelita vallású polgártársaival együtt, örömmel ünnepelt a város. Örömmel, mert Zalaegerszeg ismét egy szép épülettel gazdagodott. Az izraelita hitközség jelentős irattára őrizte a zsidó közösség történetét, működését dokumentáló iratokat az építkezés során készült több száz levéllel, megállapodással és szerződéssel, melyek eltűntek, megsemmisültek azokkal az emberekkel együtt, akikről szóltak.<sup>3</sup> Közülük csak a záróköben elhelyezett töredékek őrzik a nagy vállalkozás, a templomépítés emlékét.

### A zsidóság szerepe a város történetében

Zalaegerszegre a 18. század első harmadában települtek be a zsidó lakosok,<sup>4</sup> számukban a 70-es, 80-as években fellendülés következett be, majd rövid

stagnálás után a 19. század első felében ismét lendületet vett, s a század közepén felgyorsult. 1770-ben az adóösszeírás még csak kilenc családot vett számba 47 lélekkel, de ekkor már rendelkeztek sakterrel, kialakult szervezetük. A II. József féle népszámlálás szerint 52 férfi élt itt, 1793-ban 83, 1803-ban 88, 1828-ban 318 főt vettek számba.<sup>5</sup>

Az izraelita hitközség létrejöttének pontos ideje ismeretlen, a Magyar Zsidó Lexikon adatai szerint a Graner, Rosenthal, Boschan és Kaiser családok alapították<sup>6</sup>, kiknek emlékét a szépen gondozott zsidó temető sírkövei is őrzik. 1808-ban vásárolták a telket temetőjük számára.<sup>7</sup> Az 1820-as években a hitközség elemi iskolát működtetett egy tanítóval, melyben 20 év múltán három tanerő oktatott. Iskolájukat 1869-ben egyesítették a katolikus iskolával, amikor a közös, „hitfelekezeti különbség nélküli” községi iskolát megszervezték, majd azt 1897-ben az állam vette át.<sup>8</sup>

Míg 1840-ben 449 izraelita vallású lakosa volt a városnak, az összlakosság 11,1 %-a, 1880-ban már 1005 fő élt itt, (14,9 %), 1910-ben pedig 1359 fő (12,1 %).<sup>9</sup> 1900-ban, amikor az új zsinagóga építését végleg elhatározták, Zalaegerszegen 9782-en éltek, közülük 8114 római katolikus, 1333 izraelita, 191 evangélikus, 126 református, 18 fő egyéb más vallást gyakorolt.<sup>10</sup>

1868-ban a hitközség a kongresszusi párthoz csatlakozott, annak IX. községkerületéhez tartozott.<sup>11</sup> A hitközségnek 1870 óta magyar nyelvű ügykezelése volt.<sup>12</sup> Az idők folyamán több jótékony egyesületet hozott létre, melyek a közösség társadalmi csoportosulásaiaként a jótékonykodás mellett természetesen a vallási élet színterei is voltak. 1800-ban jött létre a „Chevra Kadisa”,<sup>13</sup> 1836-ban „Bikur Cholim”,<sup>14</sup> „Talmud-Tóra”,<sup>15</sup> 1882-ben Nőegylet<sup>16</sup> és „Chanukka Egylet”,<sup>17</sup> 1885-ben a „Maskil el dal”,<sup>18</sup> 1892-ben Kenyeregylet<sup>19</sup> alakult.<sup>20</sup>

A régi zsinagóga keletkezéséről írásbeli feljegyzés nem maradt fenn, a szájhagyomány szerint a 19. század negyvenes éveiben a szombathelyi püspökség által adományozott telken, a mai Arany Bányászi szálló helyén álló egykori fogadó szomszédságában épült fel, ahol első imaházuk is állt.<sup>21</sup> Ezért a telekért 1848-ig jelképes összeget, évi egy aranyat fizettek bérletként. Később, István Vilmos püspök (1901 – 1910)<sup>22</sup> idején a telket átírták a hitközség nevére.

A zsidó lakosok legtöbbször a kereskedelemben tevékenykedtek, többen gyorsan gyarapodó vagyonnal büszkélkedhettek, gyermekeiket taníttatták. Társadalmi megbecsültségüket növelte az 1848-as szabadságharc idején tanúsított lelkes hazafiasságuk.<sup>23</sup> Igaz ugyan, hogy a város vezetősége akkor a zsidókra vonatkozóan még nem vette figyelembe a forradalom egyik fontos követelését, miszerint: „Óhajtjuk minden vallási és polgári tekintet nélkül, minden honlakosra nézve a törvény előtti egyenlőséget”. A zalaegerszegi állandó nemzetőr elzárkózott az elől, hogy soraikba zsidók kerüljenek, de ugyanakkor a városban toborzott honvédek közé szép számmal jelentkeztek önkéntesek, s a hadsereg felszerelésében is nagy szerepe volt a zsidó vaskereskedőknek és szabóknak.

Fényes Elek geográfus 1851-ben szintén jelentős zsidó közösségről számolt be a megye székhelyének bemutatásakor: „...mostan ékességére szolgálnak a roppant vármegyeház, a kath. kéttornyú templom. Lakja 4000 lakos, kik 500 hébert kivéve r. katolikusok, s főleg gazdaságból, aztán mesterségekből táplálják magukat. ... Van itt synagóga, kórház, gyógyszerár, és 9 országos vásárt tart.”<sup>24</sup>

Társadalmi elfogadottságukat, megbecsültségüket jelzi, hogy 1857-ben a 12 tagú községtanácsba beválasztottak két kereskedőt, Mayer Jakabot és Kaiser Zsigmondot, aki az izraelita hitközség elnöke volt.<sup>25</sup> A 19. század második felétől kedvezőbb, majd az emancipációs törvénynek (1867: XVII tc.) köszönhető szabadabb légkörben fiaik egyre jelentősebb szerepet tölthettek be Zalaegerszeg társadalmi életében, a város vezetésében.<sup>26</sup> A városi képviselőtestület legtöbb adót fizető és választott tagjai, az 1869-ben alapított első takarékpénztár fő részvényesei.<sup>27</sup>

A 19-20. század fordulóján Zalaegerszegen is az építkezések, a város fejlesztésének időszaka. A község 1885-ben nyerte el a rendezett tanácsú város rangot, vezetői erejükön felüli, a költségvetés lehetőségeit meghaladó erőfeszítéseket tettek, hogy városukat küllemében, kulturáltságában is egy megyeszékhelyhez méltó szintre emeljék. Ebben segítették őket izraelita vallású polgártársaik, akik részben magán-építkezéseik folytán járultak hozzá a településkép<sup>28</sup> urbanizáltabbá tételéhez, másrészt a századfordulón Boschán Gyula ügyvéd, Faragó Béla, a magpergető

gyár tulajdonosa, dr. Gráner Adolf községi orvos, Fischer Pál kereskedő, Österreicher Samu építész közreműködtek ebben a városi középítészeti bizottság tagjaiként is. A Várhidy Lajos polgármestersége alatt 1901-ben újjá alakuló Szépítő Egyesület alapító tagja Faragó Béla, dr. Gráner Adolf és Boschán Gyula.<sup>29</sup>

## A templom építésének tervezése

Az időközben megerősödött zalaegerszegi izraelita hitközségnek nagyobb templomra volt szüksége. Régi épületük bővítésére már 1872-ben gondoltak. A hitközség akkori választmányának elnöke, Boschán József felkérte a szombathelyi püspököt, hogy az imaházuk közvetlen szomszédságába tervezett, a templom méltóságát veszélyeztető építkezést ne engedélyezze, hanem a szomszédos telek egy részét engedje át a hitközségnek, hogy imaházukat megnagyobbíthassák. Erre azonban mégsem került sor, s 1883-ban már nagyon rossz állapotba került az épület, ezért elkészítették egy új templom tervét, melynek költségvetését is elfogadták. Az költségeket a helybeli takarékpénztártól és a segélyegylettől felvett kölcsönből, az imaülések értékesítéséből, valamint egy esetleges építési költség címén kirótt adóból szándékoztak fedezni. Télen azonban tovább romlott a régi épület állaga, sürgősen dúcoltatni kellett. E kiadás, valamint az iskolával és a fürdőházzal kapcsolatos építkezések kimerítették a hitközség anyagi erejét, egyelőre elnapolták az új templom építését.

1890 novemberében a hitközség elöljárósága ismét kifejezésre juttatta azt az óhaját, hogy „a hitközség létezése a mai kor ízlése szerint újból építendő, vagy a régiből átalakítandó templom által nyerjen méltó kifejezést.” A templomépítés első alapötletét az izraelita fiatalok által rendezett téli mulatság jövedelme képezte. Az építést azonban késleltette a hitközség tulajdonában lévő a Zöldfa szálló<sup>30</sup> felújítása és bővítése.

Miközben kisebb adományok érkeztek a templom-építési alap javára, jelentősebb segítséget jelentett a Chevra Kadisa által 1894-ben rendezett díszvacsonya hétezer forintos bevétele. Az ünnepi lakomát a Kaszaházi vendéglő emeleti helyiségében tartották.<sup>31</sup> A beszámoló leírja, hogy régen háromévente tartottak ilyen, a jótékonykodásra is alkalmas adó ünnepélyt, de ekkor már 34. éve nem rendeztek hasonlót. Éppen ezért a különös ünnep napjára március 15-ét, a szabadság, testvériség, egyenlőség szent napját választották. A díszlakoma reggelén a zsinagógában hálaadó istentiszteletra került sor, majd a temetőbe vonultak, hogy – a rendező egyesület nevéhez méltóan – kegyelettel adózzanak a halottak emléke előtt. Délután négykor ismét összegyűltek a zsinagógában, ahol

Engelsmann Izrael főrabbi megható beszédben ismertette az ünnep jelentőségét és fontosságát, majd a vendéglőbe vonultak. A köszöntések sorát Rechnitzer Lipót, a temetkezési egyesület elnöke nyitott meg. Fischer László hitközségi elnök és Fenyvesi Miksa, az ünnepség indítványozói felszólalásukban hangsúlyozták, hogy ily ünnepélyek alkalmával a hitközségi tagok vallási célra szoktak adakozni, s felkérték a jelenlévőket, hogy ez alkalommal adományaikkal a zsinagóga felépítési költségeihez járuljanak hozzá. Az újságban közölt adatok szerint ekkor a 84 családfő öt és ötszáz forint közötti összegeket ajánlott fel. Többen természetbeni felajánlást tettek: Fürst Benedek 10.000 téglát, Weisz Ede 10.000 cserépszindelyt, Singer Sándor és társa 50 métermázsas meszet, Ritscher Gyula 100 szekér homokot, Boschán Ödön 200 kilogramm vasat ígért. Március 17-én a „Chevra Khadisa egyesület hölgyrendező bizottsága” zártkörű táncos egybekötött családi estélyt rendezett, ahol Stern Farkas ismét 500 forintot ajánlott fel a zsinagóga építésére. Példáját követve Fischer Miksa és a zalabéri Mayer János 100–100 forintot adományoztak. A templom berendezéséhez „Rosenberger Zsigmondné és Ragendorfer Jakabné 1–1 thora köpenyt, Fenyvesi Miksáné 1 oltárterítőt, Ritscher Gyuláné oltár szőnyeget” ajánlottak fel. A nagylelkű adományok egy része valóban csak felajánlás volt, mert mint az 1904-es jegyzőkönyvből kiderül, a később aktuálissá vált gyűjtés során jóval kevesebben adakoztak.

A rendezvény után a képviselőtestület megbízta Rauscher Miksa<sup>32</sup> neves szombathelyi építésszel a templom átalakítási terveinek elkészítésével. Az 1895. febr. 7-én tartott ülésükön elfogadták az elkészült tervet, s az építési alapból hatszáz koronával honorálták. A költségeket ekkor 46.800 koronában állapították meg, a hiányzó összeg előteremtése érdekében megbecsülték a templomüléseket, kölcsön felvételét tervezték, s a hitközségi adóra templomépítési pótdátó szándékoztak kivetni.

1898-ban már újabb, hatvanezer korona költségen történő átalakítás mellett döntöttek, s a költségek fedezésére a községi takarékpénztártól valóban felvettek negyvenezer korona kölcsönt.<sup>33</sup> A ügyek intézésére Gráner Géza, Büchler Jakab, Dr. Obersohn Mór és Schütz Sándor urakat, az építés főfelügyelőjéül Lányi Kálmán királyi mérnök urat kérték fel, aki régóta nagy figyelemmel kísérte a templomépítés körüli vitát.

Az átalakítás tervét hamarosan végleg elvetették, mert a régi templom házakkal körülvett telkét nem tartották alkalmasnak arra, hogy ott egy „díszes, monumentális templom kellőképpen érvényesülhessen.”<sup>34</sup> Sok fejtörést okozott, hevesen vitatkoztak arról, hol található meg megfelelő építési telket. Végül a városközponttól távolabb, a Temető, 1903-tól Wlassics

Gyula<sup>35</sup> (ma Ady Endre) utcában, a régi utca folytatásaként ekkor kiépülő területen néztek ki telket, melyet Grünbaum Ferenc és Miszori uraktól szándékoztak megvásárolni.

Ekkor a tervezett kivitelezési összegnek alig több mint fele állott rendelkezésükre. 1898 végén ezt gyarapította a Gráner család nagylelkű adománya, kiknek tagjai Gráner Jakab és Gráner Teréz emlékére a templom építéséhez 2000 koronát ajánlottak fel.

### A hitközség újjászervezése, a templom építése

1899-ben új fejezet kezdődött a hitközség életében. Megújult vezetősége, az elnök Boschán Gyula<sup>36</sup> és az alelnök Büchler Jakab elhatározta, hogy a hitközség intézményeit és ügykezelését modernebbé teszik, valamint felépítik a templomot.

Ismét kerestek egy építkezésre alkalmasabb, nagyobb telket, de ez most sem sikerült. Az 1900. évi rendes közgyűlés megbízta az építési bizottságot, hogy elkészítse, felülvizsgálta a terveket és a költségvetést, valamint intézkedjék a legjobb belátása szerint. A bizottság 1901. januárjában tette közzé pályázati hirdetményét az immár 80.000 korona költséggel építendő templom tervrajzának és költségvetésének elkészítésére a következő feltételekkel: a pályaműveket 1901. március 1-ig az építőbizottság elnökéhez kell eljuttatni jelíggel, zárt borítékban; a legjobb pályaművet 1000 korona pályadíjjal jutalmazták; a pályázaton csak magyar honpolgár vehet részt.<sup>37</sup>

Még ez évben a hitközség az 1868. évi kongresszusi statutum<sup>38</sup> szellemében átalakította alapszabályait<sup>39</sup>. Így a „status quo ante”<sup>40</sup> állapotból kilépett és a „haladó hazai zsidóság sorába állott”, írta a helyi Zalamegye hetilap újságírója. Közgyűlését már e szellemben tartotta 1901. március 3-án. Ekkor választották meg a hitközség elnökéül Boschán Gyula ügyvédet, aki a régi alapszabályok szerint működő hitközségnek egy évig már elnöke volt, s „ez idő alatt oly osztatlan elismerésre talált hitfelei részéről, hogy még jelölni sem akartak mást mellette.” Boschán Gyula megválasztása alkalmával kifejtette, hogy mindent el fog követni, hogy a hitközség ügyeit felvirágoztassa, mert kortársai megbecsülését hű sáfárkodással, céltudatos vezetéssel és áldozatkész szolgálattal szeretné kivívni. Mivel tudta, hogy a hitközség nagy feladatok megoldása előtt áll, ezért a hitközség tagjaitól nemcsak szellemi, hanem anyagi segítséget is kért. Megválasztották a hitközség adókövető bizottságát Weisz Ármin, Fürst Salamon, Fischer Pál, Ragendorfer Samu, Mondschein Samu, Heinrich Pál, Garai Lipót, Faragó Béla, Rechnitzer

Miksa személyében. A hitközségi képviselő részéről a következőket: Schütz Sándor, dr. Grünwald Samu, dr. Fürst Béla, Pfeifer Henrik, dr. Rosenthal Jenő, Fuchs Samu, Kohn Jakab, Heinrich Vilmos, Schwarcz Mór, Breisach Samu, Rosenberger Zsigmond, Grünbaum Ferenc. A számvizsgáló bizottság tagjai: Mondschein Samu, Weisz Ármin, Rosenthal Gyula, Balassa Benő és Pataki Gusztáv. Egyházkerületi képviselő Boschán Gyula és dr. Obersohn Mór lettek.

Ekkor látta el záradékkal a Chanuka Egylet módosított alapszabályát a belügyminiszter bemutatási záradékkal,<sup>41</sup> s újult meg a Nőegylet alapszabálya is 1902-ben.<sup>42</sup>

Az izraelita hitközség előjárósága a megújulás szellemében kérte fel Sebők Samut, a zalaegerszegi állami főgimnázium tanárát, hogy a hitközség irattárát rendezze, szerkessze meg a megőrzendő okmányok és iratok kezelési rendszerét. E feladatot az új templom építése előtt különösen fontosnak találták. A rendezésről készült jelentés nyomtatásban is megjelent.<sup>43</sup>

Az irattár rendezése azért is szükséges volt, mert már 1870-ben panasztáltak, hogy az irattár „rendezetlenségénél fogva” a szükséges iratokat nem lelték, s attól féltek, hogy az oda elhelyezett értékes tárgyak is eltűnhetnek. Az akkor megbízott háromtagú bizottmány munkájáról feljegyzés nem maradt, az irattár sem lett használhatóbb. Az 1901-es rendezésről készült ismertetés címszavai jól bemutatják a hitélet sokszínűségét, a hitközség közigazgatásának szerteágazó feladatait, bevételi forrásait is.<sup>44</sup> Sebők Samu tanár úr alapos munkát végzett. „Ha netalán a jövőben valaki a magyar zsidóság kimerítő történetét megírja, ez iratok számára nagy értékűek lesznek.” – írta, s nem tudhatta, hogy munkája hiábavaló, s a jövőbe vetett reményei szertefoszlanak.

A templomépítés mindinkább közüggé vált. 1901-ben a 150 tagú Chanuka Egylet nemcsak a szegény gyerekek téli ruházatára, hanem a templom építésére is gyűjtött a Kummer kávéház két kedélyes termében tartott jótékony célra rendezett „ozsonnáján.”<sup>45</sup> A kereskedő ifjak egyesülete az építendő templom orgonája javára rendezte újabb téli mulatságát, mely 1000 forint bevételt hozott.<sup>46</sup>

1901. március 2-án a zsidó ifjúság az Arany Bárány szálló emeleti nagytermében felolvasással egybekötött táncestélyt rendezett azzal a szándékkal, hogy bevételét az épülő új templom berendezésére fordítsa. A belépőjegy ára két korona, a családi jegyét öt korona volt. A mulatság 2087 korona 86 fillért jövedelmezett. A műsor Sebők Samu tudományos felolvasása nyitotta meg „Jesurun”<sup>47</sup> címmel, a „Váratlan fordulat” című jelenetet Fürst Hermína és Eisner József adták elő. Berger József humoros és sok derűsége okozó

felolvasását Weisz Ilonka „Bál után” című magánjelenete követte. Kiss József: Tüzek című költeményét Lachenbach Pál szavalta, zárszót Balassa Benő rendezőbizottsági tag tartott.<sup>48</sup>

Az építési pályázatra, bár többen is érdeklődtek, mindössze öt pályamű érkezett. Közülük Stern József<sup>49</sup> budapesti műépítész tervét találták a legalkalmasabbnak. Az építész két elképzelésének tervrajzait is elküldte. A hitközség kényszerűségből, bár először ragaszkodtak a nagyobbhoz, a kisebb költségvetésű építési tervet választotta, apróbb javításokat is kérve a tervezőtől. A Magyar Mérnök és Építész Egylet középítészeti szakosztálya 1901. november 4-i ülésén a „zalaegerszegi imaházra „Jehova” jelige alatt beérkezett pályaművet Komor Marcell, Kőrösi Albert és Jablonszky Ferenc építészekből álló bíráló bizottság bírálta meg.”<sup>50</sup> A bírálók építészek egyike, Komor Marcell Jakab Dezsővel tervezte az 1900-1902-ben épült szabadkai zsinagógát.

A bírálót követően a hitközség a pályatervet végleg elfogadta, ám még mindig voltak ellenzői az építkezésnek, akik úgy gondolták, a régi épület<sup>51</sup> renoválása is elegendő. Az új vezetőség azonban ragaszkodott elképzeléséhez, meggyőzően érveltek: a hitközségnek fel kell építenie új, szép, monumentális, a mai kor követelményeinek megfelelő templomát, ahol a belépő hívőt áhítat szállja meg, mely elég tágas a hívek befogadására, ne legyenek kénytelenek a nagy ünnepeken bérházban tartani az istentiszteletet. Egy hitközség soha nem lehet annyira szegény, hogy a vallásosság terjesztésére ne áldozhatna, hangsúlyozták.<sup>52</sup>

A hiányzó költségek előteremtéséhez nagy segítséget kaptak a város választókerületének országgyűlési képviselőjétől, Farkas Józseftől, akinek közbejárására a kormány lehetővé tette számukra, hogy az országos tanítói nyugdíjintézet és gyámalapból egy hosszulejártatú, 120000 koronás kölcsönt vegyenek fel a község tulajdonát képező ingatlanok és a „Gabella” jövedelem lekötése mellett. Kérésüket támogatta a zalaegerszegi születésű Wlassics Gyula kultuszminiszter is. 1902-ben a nyugdíjalaptól kapott kölcsönből a takarékpénztártól felvett kölcsönt azonnal visszafizették, s így lekötött ingatlanaik tehermentessé váltak.

A templom építésére négy vállalkozó jelentkezett. Közülük Morandini Tamás<sup>53</sup> zalaegerszegi vállalkozót bízták meg, aki a belső berendezéssel együtt 100000 koronáért elvállalta a munkálatokat. Morandini építész nemcsak a legkedvezőbb ajánlatot tette, hanem a hitközség bizalmát is bírta, mert már a korábbiakban többször ingyenes tanácsal látta el az építési bizottságot. Oszlopos tagja volt a Zalaegerszegi Kereskedelmi Körnek is, ahol 1902-ben megválasztották a számvizsgáló bizottság tagjának.<sup>54</sup>

Azért, hogy a templom tágasabb téren állhasson, megvásárolták a már tulajdonukban lévő két telek mellett fekvő területet Dr. Czinder István ügyvédől. Így az építkezést a három részből kialakult 104.244 négyszögöles telken kezdhették meg 1903. március 19-én. A munkálatokat folyamatosan ellenőrizték a 12 tagú építési bizottság mérnök tagjai, Frank Márkus vasúti mérnök, Wimmer Lipót királyi főmérnök, Weisz Ignác királyi mérnök, valamint Gráner Géza, a hitközség megbízottja. A hitközség irattárába, mint már említettük, 30 jegyzőkönyv és több száz, az építkezéssel kapcsolatos levél került, melyek a megrendelő, valamint a tervező és a vállalkozó közötti, a templom berendezését és díszítését meghatározó elvi és gyakorlati megállapodásokat is rögzítették.

A templom avatását 1904 májusára tervezték, de a munkálatokat az időjárás, valamint az építőipari munkások február végén és áprilisban zajló bérharca és sztrájkja miatt kénytelenek voltak többször megszakítani. E sztrájk emlékét nemcsak az újságok beszámolóí, hanem egy érdekes fotográfia is megőrizte. 75 építőmunkás állt lencse elé a Grünwald vendéglő udvarán, amit a szervezkedő munkások sztrájkanyagjuknak neveztek ki. Morandini Tamás tekintélyének köszönhetően a munkások és a vállalkozók hamar megegyeztek, feltehetően ennek örömeire készült a vidám hangulatú felvétel a csapra ütött söröshordókkal.<sup>55</sup>

Közben a hitközség tavaszi közgyűlésén arról határozott, hogy a templom mellé egy mellékhelyiséget is építtet, melynek költsége 3500 koronára rúgott.<sup>56</sup>

1904 májusában a sajtó tudósított Rosenberg Zsigmond nagylelkű ajánlatáról, aki boldogult szülői emlékére a Chevra Kadisában tett már egy-egy ezer koronás alapítványt, most ismét 2500 koronás alapítványt hozott létre, mellyel szabadon rendelkezhetett a hitközség, s a templom építése körül felmerült, előre nem látható kiadásokra fordíthatta. Az újságíró költői túlzással megjegyezte: ha többen lettek volna ilyen nagylelkűek, akkor nem kellett volna az építésre akkora kölcsönt felvenni, hogy azt az unokák unokái is törleszteni fogják.<sup>57</sup>

1904. júniusában befejezéséhez közeledett az építkezés. Kívülről már teljesen befejezték a munkálatokat, csak a kerítésen dolgoztak még. Bent serényen folyt a munka. „A festés, amely olasz művészek tervei után készül, remek munka s Mauthner és Léránt zalaegerszegi festők szakértelmét dicséri. Az épület külső nézete, eltekintve egyes kisebb építészeti hibától, impozáns.” A hatást csak a szerencsétlenül elhelyezett szolgálati lakás rontotta. Kár, írta a tudósító, hogy a „homlokzat szépségei az utca szűk volta

miatt nem emelkednek ki. Egyébként teljes egészében ízlésesen épült gyönyörű épület, amely bármely nagy városnak díszére válnék.”<sup>58</sup>

A megnyitóra elkészült téglalábazaton álló, téglapillérek közé foglalt kovácsoltvas kerítés is, mely az utcafronton szépen határolta az impozáns épület előtti teret. Augusztus végére a templom teljesen elkészült. Az utolsó héten szerelték fel a „díszes, remek orgonát”, melyet a pécsi Angster<sup>59</sup> gyárból hozattak.

### A templom felavatása és fogadtatása

Az izraelita hitközség azzal a kérelemmel fordult a kereskedőkhöz, hogy az ünnepi alkalomra tekintettel üzleteiket szeptember 1-én fél háromtól a felavatási szertartás befejezéséig tartsák zárva.

Az ünnepség délelőtt kezdődött a városháza tanács-termében tartott díszközgyűléssel. Boschán Gyula elnök megnyitója után a templomépítkezés történetét olvasta fel Schlesinger Ármin, a hitközség titkára. „Az új templom többféle motívumokból összeállított stílus szerint készült, de az uralkodó és fő motívumok a tiszta román és gót stílus szerint vannak kiképezve” – értékelték. „Az épület túlnyomó részben zalaegerszegi munkások dicsősége, ...kizárólag magyar munka.” Kiemelték az arannyal ékes, színes falfestések készítőit, valamint Pfeiffer Henrik<sup>60</sup> műbádogos nevét, aki a toronykupolák „választékos ízlésű, finom technikával” készített burkolatát és az összes bádogos munkát készítette.

A templom berendezéséhez Weisz Ármin segítségével gyűlt össze 1624 korona hatvan hazai és külföldi – holland, angol, amerikai adományozóktól, akiket a hitközséghez csupán baráti vagy rokon szálak kapcsolnak. Többen templomi felszerelési tárgyakat ajándékoztak: Epinger Lázár díszes tóraszékét,<sup>61</sup> Fischer Pál és neje<sup>62</sup> szentélyfüggőnyt, Freisager Gizella saját kezűleg hímzett tóraasztal terítőt, dr. Rosenthal Jenő és neje két kötet remek kötésű imakönyvet, Weinberger Hermin díszes tóraköpenyt, Lengyel Irénke kisasszony és a Grünwald nővérek egy-egy csinos „micevánkost”<sup>63</sup>

A zsinagóga zárókövében elhelyezett jegyzőkönyv az ünnep pillanatában készült. Ezt tükrözi Boschán Gyula beszédének lejegyzett részlete: „Új templomunk felépült, annak megünneplése miatt gyűltünk ma egybe, ormai fennen hirdetik, hogy e szent föld, melyben elődeink csontjai porladoznak, immár nekünk is szerető édes anyánk. A vallásszabadság, az isteni szeretetnek egy része, hazánk alaptörvényei közé lett iktatva, meg lettek testesítve azon nagy eszmék, melyek az embert az Istenséghez közelebb

hozzák. A magyar törvényhozás megvalósítani igyekezett a földön az Isten utolérhetetlen és tökéletes lényéből származó ezen két elvet a szeretetet és igazságot.

A sorompók, melyek a hazában élő vallásfelekezetek közt léteztek, lehullottak, és ha már harcolnak, versengésnek lennie kell, legyen az az eszmék harca, és küzdjük azt végig az erkölcs fegyverével. Ne ismerjünk ezentúl más végcél, más pályabért, mint a haza boldogságát.”

A jegyzőkönyvben megörökítették „a város közéletének egyik büszkesége”, Boschán Gyula érdemeit. „A hitközség hálájának jeléül a templom előcsarnokának falába illesztett emléktáblára örök időkre márványba vésette nevét az utókor számára. Az ő elnöki működését hálásan fogják mindenkor utódaink említeni. Áldani fogják őt, a miért méltó hajlékot emeltetett Isten dicsőségére, mely a mai naptól kezdve a hazaszeretet iskolája, a szenvedők vigasztalója, az engesztelődés imaháza, a felebaráti szeretet melegágya lesz hitközségünk számára.”

Délután háromkor zárókönnepélyt tartottak az új templomban. Ennek programját a Zalamegye is közölte<sup>64</sup> a záróköben is elhelyezett meghívó alapján, melyet itt is közreadunk: „1. Héber ének. Énekli a főkantor és az énekkar. 2. Hitszónoklat a zárókó szertartás jelentőségéről. Szertartási ima. Tartja: Engelsmann Izrael zalaegerszegi főrabbi. 3. Héber ének. Énekli a főkantor és az énekkar. 4. Építész jelenti a hitközség elnökének, hogy az építést befejezte és kéri az elnököt, hogy a zárókövet helyezze el. Elnök röviden válaszol és felkéri a hitközség titkárát, hogy a záróköbe helyezendő okmányt olvassa fel. A titkár felolvassa, egy tokba helyezi. 5. (Héber ének) Énekli a főkantor és a kar. Ezen ének kísérete mellett a főrabbi, a hitközségi elnök, díszelnök, alelnök, jegyző, a szertartást végző másik főrabbi, a vidéki izr. hitközségek vezetői, a jelenlevő összes rabbi a templom előcsarnokában vonulnak, ahol az elnök elhelyezi a zárókövet, amelyre az elősoroltak kalapács ütést tesznek. Ennek megtörténével bevonulnak a templomba, elfoglalják helyeiket. 6. Körmenet a thorákkal. A főkantor és a kar ezalatt a héber éneket énekli. A szentély ajtaja nyitva áll, előtte a szertartást végző papok átveszik a thorákat és elhelyezik a szentélyben. 7. A zalaegerszegi főrabbi meggyújtja az örök-mécset. 8. Mincha (héber) ima. 9. Felavató beszéd. Ima a királyért. Tartja dr. Büchler Sándor<sup>65</sup> keszthelyi főrabbi. 10. Hymnus. Énekli a főkantor és az énekkar. Az énekszámokat Guttman Béla<sup>66</sup> bécsi és Lechner Herman zalaegerszegi főkantorek látják el.”

Mint már utaltunk rá, az avató ünnepségről részletes beszámolót közölt a két Zalaegerszegen megjelenő hetilap. A Zalamegye<sup>67</sup> újságírója az épület

hiányosságait sem hallgatta el. „A monumentális épület kívülről és belülről is impozáns benyomást gyakorol a nézőre. Külső pompája és szép vonalai, izléses tagozatai jól érvényesülnek a fallal és vasráccsal körülvett téren.” Sajnálja, hogy az épület költéségekímélésből nem az első, hanem a második terv alapján épült fel. A templom karaktere ugyan megfelel az eredeti tervnek s a részletek nagyobb része szintén érintetlenül maradt, de a második terv szerint néhány méterrel rövidebb lett, s ez a külső oldalnézet harmóniáját kissé zavarja, s a szentélyt nyomottá teszi. (A korabeli képeslapok azt mutatják, hogy a templom méreteihez képest mégis kis telekre épült, ezt szűkítette délről a téglából épült bástyakerítés, majd az 1920-as években mellé épült lakóház megakadályozta a rálátást, s valójában a homlokzat tömege nem érvényesülhetett.)

„A tervező azonban olyan szépen alkotta meg a belső tagozatokat, hogy a külsőleg észrevehető hiba nem esik a belső harmónia rovására...A templom nemcsak zsidó polgártársaink gyönyörűsége, hanem Zalaegerszeg város legszebb épülete. A hitközség nagy áldozattal építette fel [...], de ez gyümölcsöző lesz a városra nézve is. Mert bizonyos, hogy az új templom a Wlassics utca teljes kiépítését, egy szép városrész keletkezését vonja maga után.”<sup>68</sup> Valóban, 1907-re a zsinagógával szemben felépült a Stotka Péter városi építész tervezte polgári leányiskola téglasávokkal, stukkódíszekkel ékesített emeletes épülete.

Az avató ünnepen részt vett a város „mindenik osztálya valláskülönbőség nélkül.”<sup>69</sup> Farkas József országgyűlési képviselő, Csértán Károly alispán, Árvay Lajos főjegyző, Thassy Kristóf vármegyei főügyész, Várhidy Lajos polgármester, Németh Elek főjegyző, Szaniszlóvszky Adolf törvényszéki elnök, Schneider Gábor ügyész, dr. Fritz József, Rohonczy István törvényszéki bírák, Tresztyánszky Ödön árvaszéki elnök, dr. Zarka Zsigmond árvaszéki helyettes elnök, Medgyesi Lajos főgimnáziumi, Udvardy Ignác felsőkeredelmi iskolai, Kászonyi Mihály polgári iskolai, Paukovich György elemi iskolai igazgatók, Hajik István, Szigethy Elemér, dr. Kele Antal ügyvédek, Szupits Antal járásbíró, Ódor Géza pénzügy igazgató, Porkoláb Gyula ág.ev. lelkész, Kováts László ipartestületi elnök stb. A honvédséget Boer Sándor őrnagy képviselte. Legáth Kálmán helyi apátplébános levélben mentette ki távolmaradását.

A szertarason részt vett dr. Bernstein Béla szombathelyi, dr. Neumann Ede nagykanizsai, Schwarz Jakab csáktornyai, dr. Büchler Sándor keszthelyi, dr. Winkler Sándor csabrendeki és dr. Radolfer Antal alsólendvai főrabbi. Borbély György gimnáziumi tanár Látó néven írt cikkében<sup>70</sup> kiemeli az ifjú keszthelyi

főrabbi nagyszabású, nagy tudással és gonddal készített, költői szárnyalású felszentelő beszédét, Gutmann Béla bécsi főkantor hangját, kinek éneke nagymértékben emelte az ünnepet.

Este nyolc órakor ünnepi lakomát tartottak az Arany Bárány vendéglőben. Boschán elnök elsőként felköszöntötte a királyt, majd köszöntések hosszú sora következett. „Kiemelkedő volt Porkoláb Gyula ág. ev. lelkész beszéde, ki a zsidók magyarságát üdvözölte, és kérte. Guttmann Béla bécsi főkantor az őt ért felköszöntőre nem beszéddel, hanem három magyar népdallal felelt. A Zalamegye újságírója erre úgy emlékezett, hogy Kauffmann Mátyás megyei aljegyző (később Czobor Mátyás néven a város közkedvelt polgármestere) tósztjára válaszolt. „Guttmann szerény ember, s azt állítja magáról, hogy nem szónok. De azért válaszolt úgy, hogy mindenki feszült figyelemmel hallgatta. Magyar nótákat énekelt, s bebizonyította, hogy bár apáinak nyelvén, héberül dicséri az Istent, bár németek közt él, de szíve magyar maradt s azokhoz az emlékekhez, amelyek a magyar hazához, Zalavármegyéhez, annak egy kis falujához köti.”

Felolvasták az ünnepi alaklomra érkezett táviratokat és üdvözlő leveleket. Makfalvy Géza államtitkár levélben küldött üdvözetet; Koller István, a Zalamegyei Gazdasági Egyesület alelnöke családi ügyei miatt nem tudott megjelenni. Ekkor olvasták fel Legáth Kálmán apátplébános levelét is. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatási miniszter, zalai Fenyvesy Adolf, dr. Herzog Manó kaposvári főrabbi, Dr. Szüllő Géza és Dr. Darányi Ferenc országgyűlési képviselők, Dr. Ruzsicska Kálmán kir. tanácsos, Kunffy Adolf nagybirtokos, gelsei Guttmann Vilmos, mint a IX. községkerület elnöke, a tapolcai, zalaszentgróti, körmendi, kaposvári, veszprémi és keszthelyi hitközségek üdvözlő táviratot küldtek.

Adja Isten – sóhajtotta végül a beszámoló írója –, hogy mindig úgy megértsük egymást, mint szeptember elsején.

A nagykanizsai újság tudósítója rendkívül díszesnek és modernnek értékelte az izraelita templomot.<sup>71</sup>

Az első pénteki istentiszteletet<sup>72</sup> szeptember 2-án tartották. „A felavatás ünnepének kellemes hatása alatt” zsúfolásig megtöltötték a látogatók az új templomot, hogy az istentiszteletnek tanúi lehessenek. „Részt vett azon a város intelligenciájának – vallási és társadalmi állásra tekintet nélkül – jó része s örömmel gyönyörködtek Leichner Herman főkantor vonzóan szép énekében, valamint Mátrai Ferenc székesfehérvári tanárnak elragadó orgonajátékában.” – olvashatjuk az újságban. Fájalták, hogy a templom nem volt kellőképpen megvilágítva, s ez sokat levont az istentisztelet szépségéből.<sup>73</sup>

A hitközség tagjai az ünnepet követően ezüst serleget ajándékoztak az agg főrabbinak a következő felirattal: „Az új imaház felavatási ünnepének emlékére, Engelsmann Izrael főrabbi úrnak, a zalaegerszegi zsidó hitközség, 1904. szeptember 1-én 5664. elul hó 21-én.”<sup>74</sup>

## A zsinagóga

Az elkészült épület az eklektikus zsinagóga-építészet szép példája. Az 1870-es években épült zsidó templomok jellegzetes stílusjegyei később a historizmus és századelő épületein is megjelentek. A nyílásaik többnyire félkörívesek, e tekintetben előképüknek a romantika „Rundbogenstil” irányzatával álltak rokonságban, a vakolt falsíkokat téglából készült felületek, mintázat élénkítette. „A lakó- és üzletházak mellett a zsidó közösség legfőbb épületei, a zsinagógák építészeti megoldásában megtalálható a zsidóság emancipációs törekvéseinek hatása. Ebből következik, hogy a fokozódó magyarságtudat és a kortársi szellem hatására ezek az épületek nemcsak a zsidó művelődéstörténet integráns részei, hanem egyben meghatározó elemei lettek városaink központjának, s habár építészeti funkciójuk a második világháború során a zsidóságra mért megsemmisítő csapás folytán mára a legtöbb még megmarad épület esetében is megváltozott, városképi szempontból még ma is érvényesül környezetformáló szerepük.”<sup>75</sup>

A szabadon álló épület hossz tengelyével az utca tengelyére K-Ny-i irányban merőlegesen helyezkedik el. Négy, pillérekkel tagolt homlokzata közül a keleti oldal kevésbé hangsúlyos. Nyugati oldalának oromzatcsúcsa a két torony párkányainak magasságáig nyúlik. Kétoldalt felettük csegeyes kiképzésű alapra nyolcszögformájú, félköríves ablakokkal áttört, csúcsdíszes gömbsisakkal koronázott tornyok kerültek, alul-felül körbefutó, Dávid-csillagot mintázó, négyzetes téglasorral. A torony<sup>76</sup> alatti félköríves homlokzati orommezőben kört körülölelő indás vakolatdíszek voltak. Mellettük négy oldalt posztamenten ülő fiatornyok.

A homlokzati síkokat tagoló falpillérek közötti mezőket sárga klinkertégla borítja, a pillérek és falkeretek vakoltak. A három főoromzatot a mózesi kőtáblák koronázták. A főhomlokzatot két támfal osztja három részre, díszítő eleme két szélén architektónikus ívelt téglakeretbe foglalt körablak, alatta hármas, középütt ötös ikerablakkal. A középtengely Dávid-csillag osztással hangsúlyozott ablaka alatt ötös ikerablak jelenik meg. Az orommező élét a gótikából vett köcsipke, szélét vakolt geometrikus ornamentika, közepét háromkaréjos ablak díszíti.

A kevésbé hangsúlyos keleti oldal záródása az oldalhajók szélességében szabályos nyolcszögű, egy-

egy csúcsos tetővel záródik. A homlokzati ablakok szerkezete, a rózsablakok osztásai, az oszlop-pillérek lábatai és fejezetei, a ferde ablakkönyöklők valamint az oromfalak, fedése, a lábamat szürke műkö. Az egyrétegű ablakok profil- acél szerkezetűek. Tetejét hornyolt cseréppel, a gömbsisakjának fedése és a rajta ülő gombbal remekműű bádogos munka volt, két csúcsos tetejét palával fedték.

A főhomlokzat főbejáratának oszlopokkal tagolt hármast kapuzata fölött csúcsos orommezők közepső részén félkörívben elhelyezett bibliai idézet állt: „...mert az én házam az imádság házának nevezetik minden nép számára.”<sup>77</sup> Az avatásról készült fotón jól látható, hogy főbejárata mellett két kovácsolt karos lámpa, valamint a bejáratok szélein egy-egy álló kandélaber is volt.<sup>78</sup>

Földszintjét a három ajtón keresztül megközelíthető előtér, az abból nyíló templomtér, a mögötte lévő előtér és két csatlakozó helyiség, valamint az épület négy sarkában elhelyezkedő karzat-feljáró lépcsők foglalták el. A zsinagógai tér háromhajós, oldalhajói kétszintesek, nagysága 15,34×30,01 méter. E teret és a frigyszekrény előtti emelvényt a keleti hátsó homlokzaton lévő ajtón is meg lehetett közelíteni. Az épület határoló falai mentén körbefutó karzatot, valamint a földet az akkor korszerűnek számító acél szerkezetek és karcsú öntöttvas oszlopok tartják, a földszinten három-három, a karzaton 2-2 oszlop áll. Az emeleti karzat körbefutó korlátja fából készült, elegáns, háromkaréjos faragott díszítéssel. Megközelítését a főhomlokzaton lévő két oldalbejáraton kívül az északi és déli oldalhomlokzatok hátsó részében elhelyezkedő két bejárat tette lehetővé. A földszinti helyiségeket domború ornamentikával ellátott klinker lappal burkolták. A karzaton hajópadló volt.<sup>79</sup>

A boltozatok hevederíveit, az emeleti áthidalókat gazdag gipszornamentika, a teret konzolok, bordák, fejezetek díszítették. A belső falsíkokon vakolatra felvitt enyves festés volt kváderes mintázattal, a falsíkokon és a boltozatokon lévő ornamentális díszek, a hozzájuk kapcsolódó növényi-és indamotívumok festése szintén e technikával készült.

A zsinagógai teret lezáró szentély rész kétszintes, osztott tér volt. A keleti fal hármast nyílását hangsúlyos, architektonikus keretbe foglalt gazdag festett stukkódíszítés, indák, körbe foglalt Dávid-csillagok övezték. A közepső nyílás mögött rejtőzött a tórákat őrző frigyszekrény, melyet szokás szerint a jeruzsálemi szentélyt idéző két oszlop keretezett, s hímzett, súlyos, bársony vagy selyemdrapéria függönyözte. Felette a korlátot két festett oszlop tagolta három részre. Ezek fejezetük keleties formájával szintén a szentélyre emlékeztetnek.<sup>80</sup> A korlát közepső részét ívelten alakították ki, így messziről hagyta

érvényesülni a keleti homlokzat rózsablakát. A teret jobbról és balról az orgona szekrénye és sípjai töltötték be. Itt volt hely a neológ templomokban közreműködő kórus számára is. A korlát közepső részén a háromkaréjos faragásokat, a két oszlop előlapját, a korlát alatti keskeny sávot festett virágmotívumok díszítették. A frigyszekrény fölötti sávban az e helyütt szokásosan megjelenő héber felirat állott, esetünkben: „Az Örökkévalót mindig magam előtt tartottam” (Zsoltárok 16, 8).<sup>81</sup> A frigyszekrény mellett jobbról és balról egy-egy pad állt, balról a rabbi, jobbról a kántor számára.

A szentély alacsony dobogóval emelkedett ki a templom teréből, ennek közepén állott a díszes takaróval borított tóraállvány. Ide helyezték szertartások idején a tórákat. A szentély rész emelvényt mives kovácsoltvas korlát választotta el a padsoroktól, közvetlen mögötte ferde lapú olvasóállvány állott.<sup>82</sup>

A zsinagógában 226 férfi és 152 nő számára volt ülőhely. A padokat lábtartó tette kényelmessé, felső részükben zárható tároló részek voltak.

## A templom átalakítása

1944-ben a történelem kereke száz esztendő fordult vissza.<sup>83</sup> Sorstársaikkal együtt elhurcolták, haláltáborokba vitték a zalaegerszegi zsidókat is. Kevesen tértek vissza, nem volt, aki fenntartsa, gondolzza a magára maradt épületet.

1960-ban a Magyar Izraeliták Országos Szövetsége úgy döntött, hogy eladja a Magyar Államnak 400000 forintos vételárért. Az ingatlan kezelője a Zalaegerszegi Városi Tanács VB lett. Megállapodtak abban, hogy a templomon lévő vallásos tartalmú feliratokat eltávolítják, az ablakokban lévő csillagokat átalakítják. Az előcsarnokban elhelyezett emléktáblát teljesen épségben leszerelik és felhelyezik a zalaegerszegi izraelita temetőben lévő emlékműre. A szerződést az Állami Egyháziügyi Hivatal ellenjegyezte.<sup>84</sup>

Az épület berendezésének felszámolását az eladónak kellett lebonyolítani, ebbe beleértették a szerződés szerint „súlyosan megrongálódott”, használhatatlanná vált orgonát, amely végül is a Mária Magdolna plébániatemplomba került, ahol karbantartás mellett még hosszú ideig működött.

Az épületet raktárnak használták, főként belső állapota egyre romlott. 1973-ban gondozója a zalaegerszegi Ingatlankezelő és Közvetítő Vállalat lett.

A zalaegerszegi Városi Tanács Végrehajtott Bizottsága 1975-ben döntötte el, hogy „az izraelita templom zenei célra való felhasználásához” az épületet felújítja, átalakítja.<sup>85</sup> 1976. augusztus 18-án rendelte meg felhasználói programjavaslatát. Lombár Pál építész két változatot is tervezett, 1977-ben és



1979-ben.<sup>86</sup> 1977-ben készültek azok a fekete-fehér fotográfiák a zsinagóga belsejéről, melyek szörnyű állapota ellenére is megmutatják a belső tér egykori szépségét.<sup>87</sup>

A megvalósított átalakítás terveit végül Pelényi Gyula zalaegerszegi építészmérnök készítette, aki törekedett arra, hogy a régi formákat, anyagokat lehetőség szerint az új rendeltetésének – hangversenyterem és több funkciójú rendezvényter – megfelelően megőrizze. A keleti oldal mögé került a bővítmény, szabályos nyolcszög alaprajzra szerkesztett, „kápólnakoszorút” jelző megoldással.<sup>88</sup> A szentélyrész kétszintes, osztott terét teljes egészében lebontották, helyére került a színpad, alatta tárolóterekkel. A bővített részben helyezték el az intézmény kiszolgáló helyiségeit. Lebontották a tornyok alatti lépcsőteret, ahová a ruhatárak kerültek, valamint átépítették a nyugati főbejárat előtti lépcsőt is. A kegyelet folyamatosságát biztosítandó az előtérben lévő márványtáblát az emeleti foyer falfülkéjében helyezték el. Ez a nagyméretű, öntött műkö keretbe foglalt szép márványtábla az első világháború izraelita áldozatainak emlékére készült 1923-ban, Wapper Ignác kőfaragó munkája.<sup>89</sup>

Bár az átépítés során a belső tér megőrizte eredeti elrendezést, ám a keleti fal architektúrája és a belső festés többé már nem rekonstruálható, fogalmazta meg lemondóan Gazda Anikó.<sup>90</sup> A díszes falfestések helyreállítása rossz állapotuk miatt nem volt lehetséges – ezt akkor nem is tartották szükségesnek –, ezért a belső falfelületeket fehér, a tagozatok barna színezést kaptak. Az előcsarnokot, az emeleti társalgót, a belső lépcsőt fehér rózsaszínű erezetű kubai márványlappal burkolták.

A világítótesteket – hatalmas, ívelt, aranyszínű fémkarok végén ülő fehér üveggömbökből álló mennyezeti lámpákat és az egyszerűbb falikarokat – Bokor József iparművész tervezte.

A zenei és képzőművészeti élet új reprezentatív otthonát 1983-ban adták át. Avató ünnepségére 23-án került sor Kocsis Zoltán zongoraművész hangversenyével, s megnyitották a Zalaegerszegen született Vajda Lajos életművét bemutató kiállítást. Az épület mértéktartó, míves átalakításáért a tervező és kivitelező megkapta az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Nívó-díját.

Később az emeleti fehér üveglakokat színesre cserélték. Többen vitatták ennek szükségességét, mondván, a színes üveglakokon átszűrődő napfény a kiállítóteremben előnytelenül befolyásolja a műalkotások színét. Mégis megtörtént a csere; a Blaski János festőművész által tervezett színes üveglakok varázslatos hangulatot kölcsönöznek a belső térnek.

1987. november 29-ére elkészült hangversenyorgonája, melynek diszpozícióit és menzúráit a tér adottságainak figyelembevételével Tajtler Gábor orgonaművész tervezte: 3 manuállal, 28 regiszterrel, mechanikus traktúrával. Az orgonába 2107 sípot építettek be, melyek közül a leghosszabb hat méter, a legkisebb 5 milliméter hosszú.<sup>91</sup> A keleti falat uraló stilizált virág, a lágyan ívelt, tagolt, nemes anyagú és mintázatu falemezzel burkolt hangszerestbe foglalt méltóságjeljes sípok harmonikusan illeszkednek a belső térbe. Az orgonaszekrényt tervező Pelényi Gyula megfogalmazása szerint a szecesszió ihlette koszorút font a rózsablak köré. Hálós díszburkolatán a korlát háromkaréjos motívuma köszön vissza. A játszóasztal feletti falburkolatra Zalaegerszeg város címere került.<sup>92</sup>

1993-ban a Béke-Shalom Baráti Társaság kezdeményezésére nyugati oromzatára visszakerült a két kőtábla (fémből), valamint a bejárat feletti hármás oromfalra elosztva az egykor is olvasható bibliai idézet, Németh János keramikusművész betűivel. Béres János szobrászművész készítette a városból 1944-ben elhurcolt zsidó áldozatokra emlékező bronz domborművet, mely az emeleti fogadóteremben kapott helyet.

Nincs olyan Zalaegerszegről megjelenő ismertető, amely a város szimbólumává vált barokk, kéttornyú katolikus templom mellett ne mutatná be e korának jellegzetes stílusában épült, mégis egyedi építészeti emléket.

Az Isten dicsőségére emelt épület ma a kultúra temploma, a „hazaszeretet iskolája”, „felebaráti szeretet” hajléka lehet, de mindenképpen az emlékezésé marad. Hálával és kegyelettel tartozunk mindazoknak, akik építették, s akik e falak között dicsérték az Úr nevét.

## A zsinagóga zárókövéből előkerült dokumentumok<sup>93</sup>

### 1. Jegyzőkönyv

Kézzel írt, erősen fakult

Címlapján felirat: „Jegyzőkönyv a zalaegerszegi izraelita hitközségnek 1904. szeptember hó 1-én, az új templom felavatása alkalmából a városháza nagytermében tartott közgyűléséről.” Alatta az építés évszáma: תרסד לפ"ק<sup>94</sup>, valamint a Zala Egerszegi Izraelita Hitközség bélyegzője. 18 oldala teleírt, az utolsó két lap üres, az eredeti fedlap külsején viaszpecsét maradványa látható felismerhetetlen nyomatrajzzal. A papíriveken vízlej: közepén az angol királyi korona, alatta ENGLISH/DOUBLE RACHMENT/G.P.G.L./ LONDON felirat. A restaurálás során vászonkötést kapott.

Mérete: (tovább M): 20,6 cm×33,9 cm, 12 lap  
Leltári száma (tovább: Ltsz.): 2004.1.1.

## 2. Oklevél

Díszes emlékirat a zárókő ünnep tiszteletére. Kartonpapírra tollal rajzolt, kézzel írt. A zsidó temetők sírköveit idéző ábra szélén körbefutó díszítés: keretbe foglalt Dávid-csillagok és körök. Tetején félkör alakú lezárás, felette palmetták töredékei, benne az ívet követő, elmosódott héber felirat, mely a közép-re helyezett építési évszám alatt folytatódik.

בבית יהודה כלימי חיי לחזות בנעם יהרה ולבקר בהיכלו"  
"אחת שאלתי מאתה' אותה אבקש שבתי 95

Szövege:

„Mi, Zalaegerszeg rendezett tanácsú városban élő [izraeliták] gyülekezete adjuk tudtára a késő utódoknak, akik ezen írásunkat nyugvó helyiből ki fogják emelni, hogy Istennek kedvező kegyelméből a Teremtés 5664. évében Elul hó 21-én [...] hóján új templomunkat befejezván annak zárókövét a [...] fala közepének aljában elhelyeztük. Gyülekezetünk keletkezésének írásbeli hiánya [folytán] előttünk ismeretlen. Szájhagyomány útján csak annyit tudunk, hogy [a gyülekezet] első imaháza ugyanazon a helyen állott, melyen a múlt század negyvenes éveiben a szombathelyi püspök által adományozott telken templomunk felépült. A gyülekezet tagjainak megszorodása és a régi templomunk tetőzetének megromlása folytán alkalmatlanná vált. Hitközségünk előjárósága már 21 évvel ezelőtt foglalkozott azon gondolatl, hogy új imaház építtessék. Ezen óhaj azonban csak két évvel ezelőtt volt megvalósítható, midőn a magas kormány [...] támogatása mellett sikerült az országos tanítói nyugdíjalapból 120 000 korona kölcsönt kieszközölni. Ezen új templom kiépítése Stern József budapesti műépítész tervei alapján 1903. évi március 19-én kezdődött és tizenhét hónap alatt elkészült és mai napon adatik át a szent rendeltetésnek. Az immár befejezett művet a mennyei Gondviselésnek oltalmába ajánljuk, óhajtván, hogy kései unokáink olyan hitbuzgósággal szolgálják [...] őseik hitét, aminő ragaszkodással o[tt]ho[n]uk vallásához mi Istennek e hajlékát megalkottuk. Maradjon mindig a vallásosság és a [ho]nseretet melegágya. Készült a zárókő ünnep [...]. Délután 3 egész" óraker a fent kitett napon. ...A rabbi, az elnök és a titkár felirat felett olvashatatlan aláírások.

M: 33,4 cm×46,7 cm

Ltsz. 2004.1.2.

## 3. Alaprajz

A zsinagóga kartonra készült tervrajzának töredéke:

az épület nyugati, bejárati részét ábrázolja. Fekete tintával rajzolt, a fal vastagságát piros festékkel jelölték.

M: 36 cm×35,5 cm

Ltsz. 2004.1.3.

## 4. Meghívó

Nyomtatvány, töredék

„[A zalaegersze]gi izr. hitközség Elöljárósága tisztelettel meghívja” a címzettet az újonnan épült templomának avatására, mely szeptember hó 1-én 11 óraker kezdődik. Az érdeklődőt felkérük, hogy augusztus 18-ig jelezze részvételi szándékát, mert hivatalos belépő nélkül „a templomba bejutni nem lehet. „Bemenet a templomba d.u. 2 órától 3 óráig. 3 óraker a kapuk bezáratnak és többé senki be nem bocsátatik”

M: 23, 2 cm×19,7 cm

Ltsz. 2004.1.6.

## 5. A templom avatásának programja<sup>96</sup>

Nyomtatvány, töredékes

„Közgyűlés a városháza tanácstermében.

[...]Tartja Boschán Gyula hitk. elnök.

Az építkezés története. Felolvassa Schlesinger Armin.... Zárókő-ünnepély az új templomban.

1. **מה-שבו** <sup>97</sup> Éneklí a főkántor és az énekkar
2. Hitszónoklat a zárókő szertartás jelentőségéről. Szertartási ima. Tartja: Engelsmann Izrael zalaeger-szegi főrabbi.
3. **הלליה הללו-אל** <sup>98</sup> Éneklí a főkántor és az énekkar
4. Építész jelenti s hitközség elnökének, hogy a [munkát] befejezte és kéri az elnököt, hogy a zárókövet helyezze el. ....
5. **אדון עולם** <sup>99</sup> Éneklí a főkán[tor] [...az] előcsarnokba vonulnak.<sup>100</sup>
6. Körmenet a thorákkal. A főkántor és a kar ezalatt **לדוד מזמור** <sup>101</sup> éneklí. A szentély ajtaja nyitva áll, előtte a szertartást végző papok, átvesszik a thorákat és elhelyezik a szentélyben.
7. A zalaegerszegi főrabbi meggyújtja az örökmécset.
8. Mincha<sup>102</sup> ( **מנחה** ) ima
9. Felavató beszéd. Ima a királyért. Tartja dr. Büchler Sándor keszthelyi főrabbi.
10. Hymnus. Éneklí a főkántor és az énekkar. Az ének számokat Guttman Béla bécsi és Leichner Herman zalaegerszegi főkántorok látják el.

Ünnepi lakoma esti nyolcz óraker.”

M: 23,2 cm × 19,32 cm

Ltsz. 2004.1.7.

## 6. Névsor

A zalaegerszegi izraelita hitközség tagjai a templom-avatás idején.

Kartonra kézzel írt, hasábokba rendezett lista, töredék.

M: 35,8 cm × 36 cm

Ltsz.2004.1.4.

## 7. Kivonat a zalaegerszegi izraelita hitközség templomi rendszabályából

Litografált, töredékes

9 paragrafust sorol fel.

„5. §. Isten házának látogatása alkalmával különösen szombat és ünnepnapokon ünneplőruházat viselése kívánatos.

7. § A belépő köteles ülését azonnal zajtalanul elfoglalni és csendben maradni. A hangos üdvözlés, a szomszéddal való leghalkabb társalgás is valamint általában az istentisztelet áhitatát és méltóságát zavaró viselet így az újságolvasás, helycserélés a legszigorúbban [iltva v]an.

8. § Egy ülésre csak egy személy mehet, botokat, esernyőket, vagy az isteni tisztelethez nem tartozó tárgyakat szombaton és ünnepen a templomba lehetőleg senki be ne vigyen és ha bevitte, úgy helyezze el, hogy azzal zajt ne üssön.

9. § A járkálás és az utakon való álldogálás szigorúan tilos. A lépcsőházak valamint a karzati bejárók és a karzati utak szabadon hagyandók. A karzatokra széket vagy zsámolyt felvinni nem szabad. Az üléseket nem szabad bevonni sem odaerősített párnázással ellátni.

10. § Az istentisztelet megkezdésétől fogva kötelesek a hívek a hangos imádkozástól tartózkodni. Egyáltalában elvárja az előljárásság minden egyes templomlátogatótól, hogy imádságait – nehogy mások zavartassanak – halkan a legkisebb zaj nélkül végezze.

12. § Senkinek sincs megengedve a kántor vagy előimádkozót funkciója közben esetleg elkövetett hibáira figyelmezteti különösen tiltva van a kántorral együtt való éneklés, – kivételt képeznek a hagyományos dallamok, ezeknél az együtténeklés kívánatos.

13. § Ha a tóraszekrény nyitva áll, valamint a hívek által állva [vég]zendő imáknál az ülésekről zaj-

talantul kell fölkelni. Az állva végzendő imák közben mindenkinek állani, de máskor mi[ndenki]nek ülnie kell.

[14.] § Az istentiszteleti funkciók folyamán különösen a hitszónok [...] érdekében tiltva van a zajos felállás és leülés mások helyeinek elfoglalása vagy az utak elállása nehogy az által az ájtato[sság] [a]latt a hallgatóság ülve marad, amikor azonban a hitszónok az im[át] mondja mindenki felállni tartozik. Szónoklat alkalmával a későn érkezők [...] első sorban lévő üléseiket fel ne keressék, hanem a szónoklat végéig k[özel] a bejáratához maradjanak.

19. § A templomból való tömeges kivonulás csak az istentisztelet befejezése után [lehetséges] a távozásnak a legnagyobb csendben kell történnie.”

M: 42 cm × 33,6 cm

Ltsz: 2004.1.5.

## 8. Jegyzőkönyv kivonat

Nyomtatvány töredéke

A zalaegerszegi izraelita hitközség 1904. július 11.-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata a templomi üléshelyek értékesítéséről.

M: 20,4 cm × 29,1 cm, 2 lap

Ltsz. 2004.1.8.

## 9. Szavazólap

Nyomtatvány töredéke

A zalaegerszegi izraelita hitközség 1903. évi december 20-ára kitzűzött tisztújítására készült. Rajta az előljárók, a jelöltek névsora, valamint 24 rubrika a szavazatok számára.

M: 19,5 cm × 27,8 cm

Ltsz. 2004.1.9.

## 10. Szavazati jegy

Nyomtatvány

„[...] úr számára a zalaegerszegi izr. Hitközségnek 1903. évi december 20-ára kitzűzött tisztújításnál leendő használatára.”

M: 15,8 cm × 9,8 cm

Ltsz. 2004.1.10.

## 1. dokumentum

### Jegyzőkönyv

Felvétettet a zalaegerszegi izr. Hitközségnek 1904. évi szeptember 1-én az új templom felavatása alkalmából a Városháza nagytermében tartott díszgyűléséről.

Elnök: Boschán Gyula

Elnök megnyitván a közgyűlést és azt alapszabályaink értelmében határozatképesnek nyilvánítja; a hitközség hálás köszönetét fejezi ki a nagyszámban megjelent díszes vendégeknek, kik megjelenésükkel a hitközséget megtisztelték, és a díszközgyűlésnek ezáltal fényt kölcsönöztek, nem különben a városi hatóságnak azon előzékenységeért, mellyel a termet rendelkezésünkre bocsátani szíves volt.

A közgyűlés lefolyásáról felveendő jegyzőkönyv hitelesítésére

Dr. Obersohn Mór

és Schwarcz Mór

hitk. tag urakat kéri fel.

Elnök ezután a következő magvas és gyönyörű vallásos érzéstől, emberszeretettől és hazafiságtól áthatott beszédet mondta el:

„Tisztelt Közgyűlés!

Öt éve annak, hogy megtisztelő bizalmuk engemet e díszes, és felelősségteljes állásra emelt. Ismerve erőm gyengeségét és tehetségem fogyatékosságát, bizonyára szerénytelenség volt részemről, hogy a bennem is élő hiúságnak engedve a reám várakozó nagy feladatok kezdeményezésére, megoldására és megvalósítására habozás nélkül vállalkoztam. Nem képezheti ma felszólalásomat, hogy hitközségünk akkori állapotát ecseteljem, meg mindnyájunknak élénk emlékezetében van, hogy hitoktatásunk sok és alapos panaszra szolgáltatott okot; nagyon jól tudják, hogy volt titkárunk súlyos és hosszú betegsége miatt irodánk ügymeneti könyveink rendszeres vezetése is a szó teljes értelmében szünetelt; de a pénzügyi helyzet sem volt kielégítő és megnyugtató, mert habár takarékpénztári bevételben 18000 korona állott rendelkezésünkre 4000 jelzálog tartozás mellett még 14-15000 korona terhes függő adósságunk volt. E mellett imaházunk szűk volta és roskadozó állapota miatt annak megépítését a közvélemény mind hangosabban követelte.

Ha szabad kicsinyt naggyal összehasonlítani – a hitközség vezetősége akkoriban olyan helyzetben volt, mint Bonaparte tábornok, midőn a Direktórium őt egy mindent nélkülöző hadsereg élén Italia ellen [küldte]. Azonban az Alpok örök hófedte bérceiről katonáinak Felső Olaszország gazdag viránnyal mulattatta és azon reménnyel kecsegtette ezeket: a hitközségnek azonban harcra vágyó és harcra kész hadserege nem volt, és így erkölcsi feladatainak megvalósítására a sarczolás, a zsákmányolás bizonyára nem megfelelő eszköz lett volna. Rendelkezésre állott azonban ami egy hadsereggel is felért, az Önök vallásos érzülete, mely minden szép, nemes és jóért lelkesülni tud, rendelkezésére állott az Önök áldozatkészsége, mely a nagy és nemes célok megvalósulás érdekében a legsúlyosabb terhek elvállalásától sem riad vissza; rendelkezésére állott úgy a hatóságok, mint egyes – hitközségünk kötelékén kívül álló – nemeslelkű egyéneknek erkölcsi támogatása, mely az elibénk gördülő nehézségeket nem eléggé méltányolható jóindulattal elhárítani igyekezett.

Hogy ezen vallásos érzületre, ezen áldozatkészségre az előljáróság biztosan számíthatott, arról engemet a múltból merített tapasztalatok győztek meg. Hiszen több mint egy félszázadon át a zalaegerszegi hitközség meg tudott felelni feladatainak a nélkül, hogy a fenntartáshoz szükséges eszközök beszerzésével a hatóságok segélyét igénybe vehette volna és a nélkül, hogy hatóságilag jóváhagyott szabályai lettek volna!

Ezen patriarchális állapot azonban csak addig volt fenntartható, míg a hitközség ügyei a régi évtizedek óta megszokott mederben mozogtak. Abban a perczben, amelyben a hitközség a mederből kiemelkedett, amidőn a haladás, szabadság magasztos eszméinek megfelelő új irányok jelöltettek ki számára – az esetleges súrlódások elkerülése a haladás követelte nagyobb szükségletek beszerzése végett az államhatalom által jóváhagyott, szentesített szabályok többé nélkülözhetők nem voltak. – – – Az Önök bölcsessége, ügybuzgósága, hazafias érzülete által támogatva az alapszabályok meg lettek alkotva hitközségünk a congressusi alapon nyugvó hitközségek sorába lépett, és a haladás, a nemzeti irányba való fejlődés alapja le lett fektetve: – Ügykezelésünk nyelve ugyan már a múlt század hetvenes éve óta magyar volt - de csak újjászerveződésünk óta egyengettetett az útja a mindnyájunk által hön óhajtott cél megvalósításának, hogy szeretett anyanyelvünk a hitoktatás és liturgiában is minél tágasb tért foglaljon el.

A pénzügyi helyzet rendezésével a legszigorúbb ellenőrzés honosított meg; a közterhek kivetésénél pedig az igazságos és arányos megosztás volt az irányadó elv és ma már önérzettel szerénytelenség

nélkül állíthatom, hogy hitközségünk az iroda kezelése tekintetében a legrendezettebb hitközségek mellé sorakozhatik. Megkezdettek [sic!] ugyan a hitoktatás javítása és reformálódása is, de e téren még mindig csak a kezdetnek kezdetén állunk. Mindnyájan érezzük, tudjuk, hogy minden törekvésünket oda kell irányítanunk, hogy a tiszta igaz vallásosság emeltessék fokoztassék terjesztessék, mert ez a nép erkölcsös-ségének, a nemzet boldogságának a legerősebb, leg-biztosabb támasza. Szándékosan hangsúlyozom a tiszta vallásosságot, annak mentnek kell lenni minden zelotizmus fanatizmus és Zionizmustól, csak úgy lesz képes nemzeti irányban fejlesztőleg hatni. Kell, hogy a tiszta erkölcs képezze támaszát és talpkövé, mely ha elvész Róma ledől s rabigába görnyed. Az erkölcsi kötelekeket pedig azon mérvben kell szilárdítanunk s szorosabbra fűznünk a milyenben a szabadság működése által a külső kényszer eszközök, a melyek eddig bennünket összetartottak, megingattatnak, vagy épen egészen meglazulnak.

Kétségtelen, hogy a vallásos és erkölcsi érület fejlődését, megszilárdulását és terjedését nagyon hathatósan mozdítja elő a szép és lélekiemelő isten-tisztelet berendezése és az annak szolgáló díszes imaház felállítása. Ezeknek megvalósítása azonban tetemes anyagi eszközöket igényel, de ezen eszközök beszerzéséről csak akkor lehetett gondoskodni, midőn a hitközség ügykezelése rendbe lett hozva. A magas kormány jóakaró támogatása folytán az orsz. tanítói gyám és nyugdíjalapja e célból 120000 korona tör-lesztéses kölcsönt bocsátott a hitközség rendelkezésére... Kedves kötelességet teljesítek, midőn ma e helyütt hálás köszönettel emlékezem meg városunk nagy szülöttjéről Dr. Wlassics Gyula úr ő Excellenci-ájáról, Nsg. Zalai Fenyvesi Adolf, Dr. Simon József és kerületünk képviselőjéről Farkas József úrról, kik imaházunk felépíttetése körül elévülhetetlen érdeme-ket szereztek maguknak.

Így tehát a Mindenható segítségével elérkeztünk azon mindnyájunknak oly fontos pillanathoz, hogy Isten dicsőségére szánt díszes imaházunk felépítése Stern József műépítész tervei szerint tiszta román izlésben Morandini Tamás építész vezetése alatt helybeli iparosaink lelkes közreműködése mellett vég-befejezéséhez közeledik, és daczára a rendelkezé-sünkre állott szerény eszközöknek városunk egyik díszét fogja képezni és hirdetni fogja a magyar ipar és a helybeli ipar fejlettségét.

E fontos pillanatban, ha végigtekintek sorainkon és látom a tiszta öröm kifejezését, mely szemeinkből sugárzik, midőn szinte hallani vélem nemes izgalomtól dobogó szíveik lüktetését; kimondhatatlan öröm fog el engemet és keblem mélyéből érzem, hogy fáradozá-sainkat a várt siker koronázza – érzem, hogy az

anyagiság korszakában is a nagy eszményi czélok megvalósulására irányuló törekvések az emberi szívben élénk viszhangra találnak, érzem, hogy a nagy britt költő és szabadsághős lord Byron egy régen letűnt kor ecsetelt, midőn mélabús dalaiban szemrehányás-képen mondá:

„Oh vándorlábú, fáradtkeblű nép te  
Hová kerülsz, hol fogsz pihenni végre?  
Népnek hona van, fészken ül a gerle,  
Rókára odva vár - - - sír Izraelre!”

Ugyan képzelhetnek-e Önök szívzaggatóbb érzést, mint azt, mely a gyermek keblét szétmarczangolja, ha a rajongva szeretett édes anya iránt táplált érzelmeket sem szabad nyilvánítania. De félre ezen szomorú gon-dolatokkal!! Új templomunk felépült, annak megün-neplése miatt gyűltünk ma egybe, ormai fennen hirse-tik, hogy e szent föld, melyben elődeink csontjai por-ladoznak, immár nekünk is szerető édes anyánk. A val-lásszabadság, az isteni szeretetnek egy része, hazánk alaptörvényei közé lett iktatva, meg lettek testesítve azon nagy eszmék, melyek az embert az Istenséghez közelebb hozzák. A magyar törvényhozás meg-valósítani igyekezett a földön az Isten utolérhetetlen és tökéletes lényéből származó ezen két elvet a szeretetet és igazságot.

A sorompók, melyek a hazában élő vallásfele-kezetek közt léteztek, lehullottak, és ha már harcznak, versengésnek lennie kell, legyen az az eszmék harcza, és küzdjük azt végig az erkölcs fegyverével. Ne ismerjünk ezentúl más végcél, más pályabért, mint a haza boldogságát. Törekedjünk mindannyian a hazát minél jobban szeretni és mindenikünk a saját templo-mában szándékozzék a haza jólétéért.

Véssük be szívünk legbelsőbb rejtekébe kiolthatat-lan érczetűkkel koszorús költőnk e vers szavait:

A nagy világon e kívül nincsen számodra hely,  
Áldjon nagy verjen sors keze, itt élne, halnod kell!!

A közgyűlés szünni nem akaró nagy éljenzéssel fogadta ezen ünnepi beszédet, mire elnök felkérte a hitk. titkárát, hogy a templomépítésre vonatkozó törté-neti adatokat olvassa fel.

Titkár e felhívásnak eleget téve a templomépítés történetére vonatkozó adatokat magában foglaló következő előljárósági jelentést olvasta fel:

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

A mai nap a zalaegerszegi díszes és monumentális új zsidó templom felavató ünnepe – kiválóan fontos és nevezetes eseményt képez a zalaegerszegi izraelita

hitközség életében – egy korszakalkotó eseményt, mely lángbetűkkel lesz feljegyezve hitközségünk történetében. A midőn tehát a mai ünnepnap folyamán városunk egyik legszebb ékességét, új templomunkat át fogják adni szent és magasztos rendeltetésének, kedves kötelességet teljesít hitközségünk előljárósága azzal, hogy e jelentés keretében közli a tisztelt közgyűléssel templomépítésünk történetét. Mai ünnepélyünk jelentőségét teljesen átélni és átérzeni csak úgy tudjuk, ha visszapillantunk templomépítésünk keletkezésére és megismerkedünk az építkezésre vonatkozó lényegesebb adatokkal. Hitközségünk hálával és elismeréssel tartozik mindazoknak, kik templomépítésünk magasztos művének létrehozásához akár kérges tenyerük vagy elméjük munkásságával, akár fillérekre vagy jelentékeny összegekre rugó adományaikkal hozzájárultak. Köszönetünket és elismerésünket ezek iránt méltóbban nem nyilváníthatjuk, mint azzal, hogy e közgyűlésen hálával említjük meg ügybuzgósággal kifejtett munkásságukat és a szent célra felajánlott adományaikat.

Régi templomunk keletkezéséről írásbeli feljegyzéseink nincsenek, szájhagyomány útján csak annyit tudunk, hogy ezen templomunk a múlt század negyvenes éveiben a szombathelyi püspökség nagylelkűségéből adományozott azon telken épült fel, amelyen a zalaegerszegi zsidók első imaháza létezett. Ennek a templomnak átalakítására és megnagyobbítására már az 1872. évben gondoltak, amidőn a hitközség akkori választmánya boldog emlékű néhai Boschán József elnöklete alatt a szombathelyi püspökséghez azon kérelmet intézte, hogy az imaház közvetlen szomszédságában a templom méltóságát veszélyeztető tervbe vett építést ne engedje meg, hanem ezen szomszédos telek egy részét megfelelő árért az imaház esetleges megnagyobbításának céljára engedje át a hitközségnek.

Az új templom építésének eszméje komolyabban csak az 1883. évben merült fel legelőször, a midőn a templom több alkotó részén a közbiztonságot komolyan veszélyeztető korhadtság és rozzantság jelei mutatkoztak, amiért a szakértők véleménye alapján a templom [biztonságát fenyegették]. Ezen körülmény a hitközség tagjainak szívében kivétel nélkül azon vallásos óhajt ébresztette, miszerint lelkesedéssel követelték a hitközség akkori vezetőitől: „Hajlékot vallásunk ápolására és Isten dicsőségére”. A képviselő testület, melynek élén már akkor hitközségünk örökös tiszteletbeli elnöke, érdemekben gazdag Fischer László úr állott, működését ez irányban meg is indította, és Findeisen<sup>103</sup> József építésznek templomépítési terveit és költségvetését a kivitelre el is fogadta. A költségeket 10000 frtra irányozták elő. Ezen összegnek fedezését akként tervezték, hogy a helybeli takarékpénztártól 4000 frt kölcsönt, a segélyegylettől

pedig, melybe hetenkénti 25 frtnyi törzsbelöli részvényvel tagul belép 4000 frt előleget vesz fel, a hiányzó 1000 frtot pedig imaülések értékesítéséből, adományokból és esetleg építési költség címén kivetendő általános megadóztatás útján szándékoztak fedezni. Azonban az épület veszélyes állapota a rendőrség beavatkozását provokálta – tél lévén – más ájtatossági helyiséget rögtönözni nem lehetett, a templom azonnali duczoltatására kellett szorítkozni. A templomépítési ügy ezen – és miután a volt hitközségi iskola és fürdőházzal kapcsolatos építkezések hitközségünk anyagi erejét eléggé kimerítették – hajótörést szenvedett. 1899 és 1890 a templomépítés kérdése újból elérkezett, foglalkoztatta a kedélyeket ami az 1890. évi nov. 11-én tartott képviselőtestületi ülésen Fischer László hitk. elnöknek következő előterjesztésében jutott kifejezésre: „Midőn látjuk, hogy Zalaegerszeg városának hivatott férfiai a város felvirágoztatása körül eréllyel és áldozatkészséggel munkálkodtak a hitközségre nézve is elérkezett az idő, hogy szerény anyagi erejéhez mérten megtegyen annyit, hogy a hitközség létezése a mai kor izlése szerint újból építendő vagy a régiből átalakítandó templom által nyerjen méltó kifejezést.” A képviselőtestület javaslatára ezen indítvány az 1890. nov. 23-án tartott közgyűlésen tárgyalatott, a régi templom átalakításának eszméjét a hely alkalmatlan volta miatt teljesen elvetette, és egy alkalmas más helyen teljesen új a kor igényeinek megfelelő új templom építését határozta el elvben. A teendők és részletes javaslatok előterjesztésére pedig egy 17 tagú építő bizottságot küldtek ki.

Nemsokára ezután már beérkezett a templomépítés céljára 174 frt 71 k adomány, mely a zalaegerszegi izr. ifjúság által rendezett téli multság tiszta jövedelme volt. Az előjáróság ezen adományt az ifjúságtól köszönettel és elismeréssel elfogadta és azt a templomépítés első alaptökéjének nyilvánította.

A templomépítés ügye ismét pihent az 1894. évig, aminthogy a hitközség tulajdonát képező „Zöldfa szálló” átalakítása és megnagyobbítása újból jelentékeny terheket okozott a hitközségnek. A templomépítési alap javára tettek ugyan kisebb-nagyobb adományokat, de az alap jelentékenyen csak akkor gyarapodott, a midőn a helybeli „chevra kadisa” szent egylet az 1894. évi február havában tartott évi közgyűlésén a templomépítési alap javára Rechnitzer Lipót úrnak, a chevra kadisa érdemekben gazdag elnökének indítványára egy díszebéd megtartását rendelte el, melynek eredménye az lett, hogy a szent ügy iránti lelkesedés fokának megfelelőleg közel 7000 forintot ajánlottak fel a megtartott lakoma alkalmával a templomépítés céljára.

Ennek alapján a képviselő testület a templomépítési ügy elejtett fonalát 1894. évi május 20-án újból

felvette, és beható tárgyalás után elhatározták, hogy egy műépítést bíznak meg azzal, hogy régi templomunk állapotát, helyzetét megvizsgálván a czélba vett átalakítási munkálatokat, esetleg az odaépítendő új templomról a terveket, és költségvetéseket készítse el. A képviselőtestület intézkedése folytán Rauscher Miksa szombathelyi műépítész úr készített is templom-átalakítási terveket, melyet a képviselőtestület az 1895. évi február 7-én tartott ülésén a kivitelre elfogadott, és az építési alapból 600 koronával honorált. Az építkezés folyamatosítása czéljából, abban a tudatban, hogy a költségek jelentékeny részét az ülések értékesítéséből kell előteremteni, a templom-üléseket megbecsülték. A költségeket ekkor már 46.800 koronában irányozták elő. Ezzel szemben az elnöki jelentés szerint a templom építési alap csak 14.484 korona volt, 8250 koronát az imaülésekre ráfizetendő összegekből remélték bevételezni a hiányzó 24.166 koronát amortisációs kölcsön útján terveztek fedezni, és hogy a kölcsön törlesztését biztosítsák, a hitközségi tagokra az osztályonként kivetett hitközségi adó alapján 110–50% százalék között váltakozó templomépítési pótlékot szándékoztak kivetni.

A templomépítés ügyét ezután napirenden tartották ugyan, de haladás az ügy megvalósítása felé alig történt. 1897. évi szeptember 12-én a Svastics féle háznak tervebevett alkalomszerű megvásárlása folytán ismét elejtik a régi templom átalakításának tervét, és újból élénken foglalkoztatja a hitközség közvéleményét a templomnak az említett telken való felépítése. Azonban a Svastics féle ház megvételére mások egy kedvezőbb utójánlatot tettek, és így a régi templomnak már 60000 korona költségen leendő átalakítása mellett döntött az 1898. évi január hó 16-án megtartott évi rendes közgyűlés. A költségek fedezésére 40000 korona kölcsönt a községi takarékpénztártól tényleg fel is vettek és a templomépítési ügyek elintézésére egy Gráner Géza, Büchler Jakab, Dr. Obersohn Mór és Schütz Sándor urakból álló szűkebb bizottságot küldtek ki, az építés fő felügyelőül pedig Lányi Kálmán kir. mérnök urat kérték fel, ki templom-építésünk ügye iránt mindenkor meleg érdeklődést tanúsított. A Rauscher féle terv kivitelére azonban nem került sor, mert a szakértők nem tartották érdemesnek egy átalakításra 60000 koronát fordítani. De a régi templomnak házakkal körülvett telkét különben sem vélték alkalmasnak, aminthogy ezen a helyen egy díszes, monumentális templom méretei kellően nem érvényesülhetnek. A képviselőtestület tehát az új templom felépítését a Grünbaum Ferenc és Miszori uraktól megvásárlandó és a Wlassich utcában lévő telken javasolta a közgyűlésnek. A rendelkezésre álló összeg azonban csak 33376 korona volt. Jelentékenyen szaporította ezt az összeget az 1898. év végén a Gráner

család, melynek tagjai néhai Gráner Jakab és Gráner Teréz emlékére a templomépítés czéljára 2000 koronát adományoztak.

A templomépítési ügy ezután ismét szünetelt egy évig. Fordulópontot képez azonban templomépítésünk történetében az 1899. évi okt. hó. 1-én tartott közgyűlés, mely Fischer László hitk. elnök lemondása folytán elnökké Boschán Gyula és alelnökké Büchler Jakab urakat választotta meg.

Az újonnan választott elnökség a hitközség intézményeinek és ügykezelésének teljesen újjá, modernné tételét vette fel programjába, és különösen az istentiszteletnek szebbé és a kor igényeinek is megfelelőbbé tételére képezte gondoskodásának legfőbb tárgyát. Programjába vette továbbá a templomépítés végleges keresztülvitelét, és elhatározta, hogy ezen ügyet mindaddig napirenden tartja, míg azt teljesen meg nem oldja.

Az építési bizottság most már egy a Grünbaum-féle telken 80-85 ezer korona költségen emelendő templom felépítését javasolta az 1900. évi rendes közgyűlésnek, mely a javaslatot azzal a hozzáadással fogadta el, hogy a két hónapi határidőn belül a bizottság a Wlassics utcában lévő teleknél alkalmasabb helyet szemeljen kis az új templom helyéül, és ha ilyet nem talál, akkor a templom a bizottság által javasolt helyen építtessék fel. Egyben az építési bizottságot azzal a joggal ruházta fel, hogy a terveket és költségvetést elkészíttesse, azokat felülvizsgáltsa, és a kivitelre nézve a legjobb belátása szerint intézkedjék. A Wlassics utcai teleknél czélszerűbb helyet a bizottság nem találván ezen telket a közgyűlés határozata értelmében 8500 koronáért a képviselőtestület jóváhagyása után megvásárolta, azt az új templom helyéül végleg kiszemelte.

Mielőtt még az építés pénzügyi része megoldást nyert volna, a templomépítési bizottság már is serényen dolgozott a templomépítés technikai részének megoldásán. Részletesen kidolgozta a tervezés programját, melynek alapján 1901. év január hóban közzé tette a templom tervrajzának és költségvetésének elkészítésére a pályázati hirdetményét. A pályázat iránt az érdeklődés oly nagyfokú volt, amennyiben mintegy húsz műépítész kérte a tervezési programot és a telek helyrajzát. Mindössze azonban csak öt pályamű érkezett be. Ezeket a bizottság mérnök tagjai alaposan átvizsgálták, és minthogy a feltételeknek teljesen egyik sem felelt meg a bizottság azokat, mint meg nem felelőket a pályázóknak visszaküldte. A „Jehova” jellegével ellátott pályamű azonban a bizottság tetszését megnyerte, és azt a hiányok pótlása mellett a kivitelre elfogadhatónak találta. Felkérte tehát ezen terv készítőjét, Stern József budapesti műépítész urat, hogy egy újabb a pályázati feltételeknek megfelelő tervet készítsen el.

Stern József műépítész úr újabb terveit a bizottság felülvizsgáltatta az építészeti és mérnök egyesület által, és minthogy ezen második terv minden tekintetben megfelelt a pályázati feltételeknek, a bizottság az 1000 korona pályadíjat a tervezőnek odaitélte, és a pályatervet kivitelezésre elfogadhatónak találta.

A templomépítés pénzügyi része várt tehát még megoldásra. A templom épülési alap ugyan ismét gyarapodott 2100 koronával, melyet Balassa Benő tanár úr vezetése alatt a templomépítés javára a fiatalság által rendezett multság tiszta jövedelme volt, azonban a költségek tetemesen meghaladták a rendelkezésre álló összeget. Az 1901. évi elnöki jelentés a költségek fedezésére tett egy konkrét javaslatot, melynek kivitelére nem került sor, minthogy a költségek fedezésére egy oly módozatot talált az előljárásság, mely hitközségünk méltóságának a leginkább felelt meg. Boschán Gyula hitk. elnök ugyanis örömmel jelentette az előljárásság, hogy Zalaegerszeg város választókerületének országgyűlési képviselője, nagys. Farkas N. úr közbenjárása folytán a magas kormány templomépítésünk céljára az orsz. tanítói nyugdíj-intézet és gyámalapból egy negyven év alatt visszafizetendő 120000 koronás kölcsön engedélyezését helyezte kilátásba. Az előljárásság a kölcsön kieszközlésére a kellő lépéseket eredménnyel megtette, és a 12000 [sic!] korona kölcsön felvételét az 1902. évi rendes közgyűlésen a hitközség el is határozta. A templomépítés iránt az érdeklődés mindinkább fokozódott, amit dokumentált leginkább azon tény, hogy a kereskedő ifjak egyesülete által az építendő új templomban felállítandó orgona javára rendezett téli multság 1000 korona tiszta jövedelmet hozott. A templomépítésre engedélyezett 120000 korona kölcsön első részét, 40 ezer koronát 1902. szept. hó 30-án a magas kormány folyósította, mellyel a községi takarékpénztárnál fennálló 40 ezer korona kötvénytartozását fizette ki, hogy azáltal a kölcsön kötött ingatlanok tehermentesek legyenek. Az építési bizottság a templomépítés ügyét újból a közgyűlés elé terjesztette, mely Stern József budapesti műépítész két terve közül a kisebb méretű és kevesebb költséggel járó tervet fogadta el a kivitelre, a költségekre 115 ezer koronát szavazott meg, mely összeg erejéig az építő bizottságot azon joggal ruházta fel, hogy az építéssel kapcsolatos kiadásokat eszközölje és minden tekintetben a legjobb belátása szerint intézkedjék.

Ennek alapján a templomépítés vállalatára közzétették az árlejtési hirdetményt amelyre beérkezett négy ajánlat közül Morandini Tamás zalaegerszegi vállalkozó építész úr ajánlatát fogadta el, ki az előirányzott 103348 korona helyett 100000 koronáért vállalta el az építés rendes munkáit a belső berendezéssel együtt. A bizottság nagyon helyesen oldotta

meg a vállalat odaitélését, mert eltekintve, hogy Morandini Tamás úr helybeli, de közelismert szaktehetsége már eleve garantiát nyújtott a teljes sikerre. Templomépítésünk ügyében már évekkal ezelőtt is gyakran kérte ki hitközségünk az ő tanácsát és ő mindenkor a legnagyobb készséggel, minden díjazás nélkül állt a hitközség rendelkezésére.

A vállalati szerződés megkötöttén, a templom helyül kiszemelt telkekhez, annak négyszögűvé tétele céljából, és hogy a templom körül tágas udvar legyen, a bizottság 3350 koronáért megvásárolta Tek. Dr. Czinder István úr tulajdonát képező 112 négyszögöles szomszéd telket. Az így összesen 104244 négyszögöl nagyságú telken a templom alapozási munkálatait 1903. március 19-én megkezdték.

Őszinte elismeréssel kell e helyütt adóznunk az építési bizottságnak, mely a templom építését lelkiismeretes buzgósággal intézte.

A bizottság a következő hitközségi tag urakból állott.

Boschán Gyula hitk. elnök

1. Büchler Jakab alelnök
2. Fischer László
3. Frank Márkus v. mérnök
4. Dr. Gráner Adolf
5. Gráner Géza
6. Dr. Grünwald Samu
7. Dr. Obersohn Mór
8. Sándor Zsigmond kir. mérnök
9. Schütz Sándor
10. Wimmer Ignác
11. Weisz Ignác
12. Weinberger Jakab

Különös elismeréssel tartozunk a bizottság szakértő mérnök tagjainak, Frank Márkus vasuti mérnök és Wimmer Lipót királyi főmérnök és Weisz Ignác kir. mérnök uraknak, kik a templomépítés ügyében nélkülözhetetlen szakszerű tanácsokat adtak és az építést a leglelkiismeretesebben ellenőrizték. Az ellenőrzés tekintetében elismerés illeti Gráner Géza urat is, ki a bizottság felkérésére az építést állandóan ellenőrizte. A templom külső díszítése és belső berendezésének kivitelében jó részben az ő és Weisz Ignác mérnök úr praktikus ideái érvényesültek. A bizottság figyelme kiterjedt az építéssel összefüggő minden pénzügyi és technikai részletre. Tanúskodik erről a bizottság üléseiről felvett és a hitközség irattárában elhelyezett 30 jegyzőkönyv és a több százra menő levél, melyet a bizottság a templomépítés ügyében elintézt. A bizottság mindenkivel előzetesen állapodott meg, tervezővel és vállalkozóval a templom berendezésére és díszítésére, valamint az építésnek minden elvi és gyakorlati kérdésére nézve.



Az új templom befejezése és felavatása 1904. évi május hónapra volt tervezve, de a munkát részint az időjárás, részint a kőműves sztrájk következtében többször kénytelenek voltak megszakítani, és így a templom teljesen csak augusztus 20.ára készülhetett el. Ezen késés azonban csak előnyére vált az új épületnek, mert így új templomunk sokkal szilárdabb és maradandóbb alkotás, mintha azt lázas sietséggel már az eredetileg tervbevett időre készítették volna el. A közönség állandóan nagy érdeklődéssel kísérte az építés folyamatát és feszült várakozással néztek elébe a nagy napnak, amelyen az új templomot a rendelkezésének [sic!] átadják. Új monumentális templomunk kívülről és belülről egyaránt impozáns benyomást gyakorol a nézőre. Gyönyörűen érvényesülnek külső méretei a kőbástya kerítéssel körülvelt négyszögletes téren. De nemcsak közelről hat az épület, hanem hat jó messziről is jellegetes két tornyával, mely a város távlatának új karaktert ad. Az új templom többféle motívumokból összeállított stílus szerint épült, de az uralkodó és fő motívumok a tiszta román és gót stílus szerint vannak kiképezve. Az aranyozott falfestés, a díszítés a mellvéd a szentély kiképzése, a méretek és térségek arányai kellemes összhangban vannak egymással. Az épület túlnyomó részben zalaegerszegi munkások dicsősége, kisebb számban teljesítettek munkát más helyiségekben lakó iparosok, de a munka kizárólag magyar munka. E monumentális építkezés megmutatta, hogy derék zalaegerszegi iparosainkban milyen szakképzettség lakozik. Dicsérettel kell kiemelnünk különösen Léránd és Mauthner urakat, kik a festési és aranyozási munkákat végezték, továbbá Pfeiffer Henrik műbádogos mester urat, ki egy választékos izlésű műiparos, finom technikájával készítette a toronykupolákat s az összes bádogos munkákat. Az orgona is, mely Angster pécsi cég orgonagyárából került ki – a hazai orgonaiipar egyik remekbe készült példánya.

Templomunk felépítésére fordított költségeket a következőkben csoportosítjuk.

Az összes megszerzett telkekért fizettünk	12364 korona	80 fillért
Az építési vállalkozónak minden munkáért	100000	
Többlet	3394	50
A szolgálakásért	3575	72
Kőbástya kerítésért	5080	60
Tervek és elbírálásuk	1200	
Tervek és részletrajzokért	1000	
Telek bekebelezési illeték	976	68
Tiszteletdíjak a munkások jutalmazására	900	

Ellenőrzési költségek	600	
Orgona	7200	
Nyomatvány, postahirdetés	400	
	136 697 korona	10 fillér

E költségekre az állam által folyósított 120000 korona kölcsönből csak 80000 korona állott rendelkezésre, amennyiben 40000 koronát a már említett jelzálog kölcsön visszafizetésére kellett fordítani. A hiányzó 36747 kor. 10 fillér a templomépítési alap és a régi templomületek tulajdonosai által az új ülésekre fizetendő összegekből fedezték. Az új templomületek értékesítéséből k.b. 50000 korona van biztosítva, a mely összegből k.b. 22000 koronát már az ülésvásárlók készpénzben befizettek.

Nagy fontosságú és a templomépítéssel szorosan összefüggő volt azon módzatok és szabályzók megállapítása, melyek szerint az új imaületek értékesítettek. E munkálatokat elismerésre méltó ügybuzgalommal és szakértelemmel nagyrészt a különben is nemes ambícióju Dr. Berger Béla úr, templomi szakosztályunk új elnöke személyesen dolgozta ki. Az ülések értékesítésének kedvező megoldása lehetővé tette azt, hogy egyrészt a templomépítés költségeihez még hiányzó összeg teljesen fedezve van, másrészt a hitközség összes függő adóságait is ki fogjuk fizetni, de esetleg állandóan jelentékeny tőke fölött fogunk rendelkezni, amire minden rendezett viszonyok közt lévő hitközségnek föltétlen szüksége van.

Hálás elismeréssel említjük meg mindazokat, kik új templomunk felépítését lehetővé tették, és megadták hitközségünknek az ehhez szükséges eszközöket. Örök hálára kötelezte hitközségünket nagyméltóságú Wlassics Gyula volt közoktatásügyi miniszter úr, városunk nagy szülöttje, ki templomépítési ügyünket felkarolta, és a 120.000 korona kölcsönt az orsz. tanító nyugdíjintézet és gyámalapból engedélyezte, a miáltal meg adta nekünk a templomépítéshez azon eszközt, melynek hiánya folytán kellett az új templomépítés kérdésének évtizeden át vajúdni. Hálátelt szívvel tolmácsoljuk köszönetünket Nagyságos Farkas József úrnak, városunk választókerületi országgyűlési képviselőjének, Nagys. Zalai Fenyvesy Adolfnak, kit városunk büszkén val [sic!] szülöttjének, és Nagys. Simon József kir. tanácsos úrnak az országos izr. iroda igazgatójának azért a jóakarató támogatásért, mellyel ügyünket felkarolták, és a magas kormány pártfogásába ajánlották. A hála érzelemeit fejezzük ki Zalaegerszeg városa közönségének azon tényért, hogy a város templomépítési törekvésünket két rendbeli jelentékeny pénzüsszegnek megfelelő intézkedésével támogatta. A város ugyanis az épületekhez felhasznált

k.b. 600000 fültéglát az előállítási árban számította, a mi által 1800 koronát takarítottunk meg. Továbbá az új templom előtti utczarész rendezését és csatornázását saját költségén eszközölte. Köszönettel soroljuk fel itt a nyilvánosság előtt mindazokat, kik áldozatkészségre valló jelentékeny adományokkal hozzájárultak új templomunk költségeihez.

A nagyobb adományok a következők:

Stern Farkas	1000 korona
Dr. Gráner Adolf	1000 "
Gráner család alapítványa	2000 "
Gráner Géza	1960 "
Zalaegerszeg ker. ifj. 1901. évi r. multság jövedelme	2100 "
Fischer Pál	400 "

E nagyobb adományokkal kapcsolatosan kell felemlítenünk Rosenberg Zsigmond 1903. évi július hó 1-én tett 2500 koronás szegény alapítványát, melynek rendeltetése ugyan más irányú, de az alapítványi tőkét a nemes alapítványozó beleegyezésével szintén a templomépítés céljára fordítottuk.

A chevra kadisa által 1894. évben rendezett lakomán a templomépítés céljára felajánlott adományok biztosítása körül az érdem Breisach Samu, Fenyvesi Miksa és Fuchs Samu uraké, ez adományok jelentékeny részét azonban csak az idén, a templomépítés megvalósítása alkalmával gyűjtötte össze a hitközség elnöke. A gyűjtés eredménye összesen 5150 korona, a nemeslelkű adományozók névsora, a következő:

Boschán Gyula	200 korona
Dr. Rosenthal Jenő	50
Faragó Béla	200
Weisz Ármin	200
Löbl Dávid	20
Fischer Miksa utódai	200
Dr. Fürst Béla	40
Mondschein Samu	30
Löwinger Simon	20
Löwenstein Jakab	50
Dr. Obesrsohn Mór	200
Dr. Berger Béla	100
Gráner Béla Bpest	20
Rosenberg Zsigmond	200
Schütz Sándor	100
Reisinger és Eisner	50
Komlós Miksa	50
Altstadter Mór	60
Pfeifer Henrik	60
Grünbaum Ferenc	30
Botfai Hűvös Ármin, Botfa	100
Garai Lipót	20
Heinrich	50
Büchler Jakab	200

Deutsch Ferencz	100
Eppinger és Reich	40
Breisach Samu	40
dr. Gráner Mihályné	40
Weinberger Herman és fia	50
Dr. Hajós Ignác	60

Hitközségünk egyik buzgó tagjának, Weisz Ármin úrnak is köszönettel tartozunk. Az ő érdeme, hogy templomfelszerelés és berendezés céljára összesen 1624 koronát adományoztak oly egyének, kik hitközségünknek nem tagjai, de kiket ismeretség, illetőség vagy rokonság révén hitközségünkhöz némi kötelek fűznek. Ez adományozók, kiknek e helyütt újból hálás köszönetünket nyilvánítjuk, a következők:

Wellesz Béla Bécs	20 korona
Garai Gyula Sopron	5
Fischer Sándor N. Kanizsa	30
Kohn Samu Csáktornya	30
Holczer Gusztáv N. Kanizsa	10
Schapringer Gusztáv Pécs	20
dr. Viola Ödön Szombathely	10
Weisz Berthold Bpest	20
Szekeres Ármin	20
Jámbor Adolf Vép	26
Sommer Mór Vámos Mikola	4
dr. Nyári Sándor Bpest	20
Schneller Gyuláné Budapest	10
Weinberger Jaav Bécs	30
Kluger Ignáczné Szt Iván	4
Gráner Ernő dr. Bpest	225
Ország Adolf Kőrösmező gyűjtése	30
Goldner Testvérek Obuliu	20
Elek Lipót Nkanizsa	20
Ebenspanger Leó Nkanizsa	20
Blau Lázár Bpest	20
Blau Arnold Bpest	20
Fürst Izidor Krakó	40
Kaiser János Bécs	20
J[s]agwes Swarcz Antwerpen	50
Ruska Schisa Becsehely	10
Rosenberg Richárd Nagy Kanizsa	20
Boschán Gusztáv Kis-Czell	20
Ferenczy János Szeged	40
Nyári Pál Szerencs	5
Sándor Mór Bécs	25
Fenyvesi Aranka Sopron	20
König Arthur Bpest	10
Stern Markusz Bpest	10
dr. König Gyula Bpest	10
dr. Fürst Henrik Sziszek	10
Weisz Samu London	100
Faragó Ödön Bpest	25
König Samu N. Kanizsa	6

Schütz Szelin Szombathely	20
Erdélyi Jenő N. Kanizsa	10
dr. Engl Gyula Budapest	10
Gelsei Gutmann Vilmos Bpest	50
Székely Tivadar Bpest	10
Justus Izidor Zala Lövő	100
Fischer Ferdinánd Triest	10
Gelsei Gutman László Z.Bér	50
dr. Wizteleki Frigyes Sz. Fehérvár	25
Geiczinger Vilmos Szombathely	5
Fenyvesi Albert Bufaló, 49 kor. 3 fillér	10 dollár
Molnár Lajos Bpest	50
Rozenbaum Zsigmond Körmend	10
Ritzer [?] Gyula Bécs	20
Guth Arnold N. Kanizsa	20
Rechnitz Mór Poprád	20
Kocsis Ernő [?] Bpest	30
dr. Mayer Ignác Marczali	10
Bali Béla Egerszeg	10

Köszönettel és elismeréssel említem meg továbbá mindazok nevét, kik új templomunk belső fényét és díszét az általuk természetben adományozott templomi felszerelési tárgyakkal növelték.

1. Epinger Lázár budapesti lakos, ki különben tízezreket áldozott emberbaráti és jótékony czélokra, volt tanítójának, a zalaegerszegi izr, hitközség volt nagy rabbijának bold. Meisels Sámuel emlékének és templomunkban való méltó megörökítésére a hála, kegyelet, vallásosság érzésétől indítva egy díszes, értékes és izléses tóraszéket adományozott.
2. Fischer Pál és neje házasságuk 10 évfordulója alkalmára egy gyönyörű szentélyfüggönyt.
3. Freisager Gizella kisasszony bold. atyja Freisager Zsigmond emlékére egy sajátkezűleg készített művészi kivitelű arany hímzésű tóraasztal terítőt.
4. Dr. Rosenthal Jenő és neje két kötet nagy imakönyvet, mely nem csak régiség számba menő ritkaságával, de remek és izléses kötésével is megragadja a szemlélő figyelmét.
5. Weinberger Hermin egy díszes tóráköpenyt
6. Lengyel Irénke kisasszony és Grünwald nővérek egy-egy csinos micevánkost.

És most őszinte megelégedéssel kell konstatálnunk, hogy a templomépítés gondterhes nehéz munkája megoldást nyert. Igaz, hogy új templomunk felépítése folytán hitközségünk tagjai nagy terheket vállalt[ak] magára, de a templom építésnek épen ez a körülménye, az melyre büszkén mutathatunk: ime ez a díszes új templom hangosan hirdeti, hogy egyesült erővel és testvéri szertettel mire képes egy aránylag maroknyi hitfelekezet.

Hitközségünk tagjainak nagy áldozatkészsége biztosítja a jövőben is azt, hogy a templomépítésből kifolyó kötelezettségeinket teljesíteni bírjuk. Ez áldozatból kivonni magát hitközségünk egyik tagjának sem szabad, a szentírás szerint a szentély felépítéséhez mindenkinek egyaránt kellett hozzájárulni, a „gazdag ne adjon többet, a szegény ne adjon kevesebbet”.

A templomépítése folytán mintegy 7000 koronával emelkedett hitközségünk évi kiadása. Ennyi összeggel kellett immár harmadik éve a régi megszokott adónál többet fizetni. Tevékeny másod elnökünknek Büchler Jakab úrnak érdeme, hogy a templomépítkezésből kifolyólag mintegy 10-11 koronára emelkedett hitk. adót a múlthoz viszonyítva hitk. tagjaink elég pontosan fizetik. Templomépítési ügyünknek nagy szolgálatot tett ő, midőn a régi és már elveszettnek hitt adóhátralékokat rendezte és így mintegy 4000 koronával többet fordíthattunk új templomunk felépítésére.

És most még meg kell emlékeznünk azon férfúról, kinek érdeme e nagy szabású alkotás létesítése körül kimagaslólag domborodnak ki. E férfiú neve mindenkorra egybe van forrva monumentális templomunk létesítésével. Az ő önzetlen támogatásának köszönhető a zalaegerszegi zsidó hitközség vallásos életének a modern irányban való haladása, a hitközség belső megerősödése, és új templomának felépítése. A templomépítés ügyének szentelte szabad idejének minden percét. A legmesszebb menő körültekintéssel, figyelemmel irányította templomépítés minden legapróbb részletét. Gyűjtött és agitált mindenütt, és minden irányban, csakhogy előteremtsük a templomépítéshez még hiányzó összeget. Az ő tapintatával és aranyos, higgadt modorával, nemes, fennkölt gondolkodásával mindig elhárította az ellentéteteket, melyek ilyen nagy szabású alkotás létesítésénél fel szoktak merülni. Az ő kedves, lebilincselő egyénisége teremtette meg hitközségünkben a békét és egységet. E férfiú Zalaegerszeg városa közéletének is egyik büszkesége, hitközségünk szerte tisztelt elnöke, Boschán Gyula.

A hitközség hálájának jeléül új templomunk előcsarnokának falába illesztett emléktáblára örök időkre márványba vésette nevét az utókor számára.

Az ő elnöki működését hálásan fogják mindenkor utódaink említeni. Áldani fogják őt, a miért méltó hajlékot emeltetett Isten dicsőségére, mely a mai naptól kezdve a hazaszeretet iskolája, a szenvedők vigasztalója, az engesztelődés imaháza, a felebaráti szeretet melegágya lesz hitközségünk számára. Jelentésünket azzal a forró kívánsággal fejezzük be, hogy az a nagy áldozat, melyet hitközségünk a ma felavatandó mű létesítésével a vallásnak hozott, abban találja jutalmát, hogy a hitközség ezen alkotásához fűzött nemes és fennkölt czélok a legteljesebb sikerrel megvalósuljanak.

A tetszéssel fogadott felolvasás után Dr. Rosenthal Jenő indítványára úgy az elnök gyönyörű beszéde, valamint a felolvasott előljárási jelentés teljes szövegükben a díszközgyűlés jegyzőkönyvébe szó szerint fölvétetni, az eredetiben kiállítandó és hitelesítendő jegyző könyv két példány közül az egyik a hitközség irattárába, a másik a többi okmányokkal együtt a felavatás alkalmával a templom zárókövébe helyeztetve egyhangulag elhatároztatik. Elnök, miután az új templomot a város oltalmába ajánlotta, a díszköz-

gyűlésnek más tárgya nem lévén a közgyűlést befejezettek nyilváníttja.

Kelt Zalaegerszezen, 1904. évi szept. hó 1.én a zalaegerszegi izr. új templom felavatása napján..

Schlesinger Ármin  
hitk. titkár

Boschán Gyula  
hitk. elnök

Dr. Obersohn Mór,  
Schwarz Mór  
jegyzőkönyv hitelesítők

#### Jegyzetek:

- 1 A dokumentumokat Cserhalmi Henriette, a Deák Ferenc Megyei Könyvtár papirrestaurátora konzerválta és restaurálta. A dokumentációt lásd: Göcseji Múzeum adattára: 1581-92. A fémhengert már nem lehetett megmenteni.
- 2 Zalamegye, 1904. szeptember 4.; Magyar Paizs 1904. szeptember 8.
- 3 Lásd a témát részletesen feldolgozó dokumentumkötetet: Németh László – Paksy Zoltán: Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919 – 1945. Zalaegerszeg, 2004. (Zalai Gyűjtemény 58.)
- 4 A témához lásd: Németh László: Zsidók Zalában a 18. század első felében. In: Zalai Gyűjtemény 35. Zalaegerszeg, 1994. 17–32.
- 5 Simonffy Emil: Bevezetés In: Dokumentumok Zalaegerszeg történetéből. Zalaegerszeg, 1985. 25.
- 6 Zsidó Lexikon. Szerk. Ujváry Péter. A Zsidó Lexikon kiad., Budapest, 1929. [Az 1929-es Zsidó Lexikon reprint kiad., 1987.] 968.
- 7 Zala Megyei Levéltár. Zala Egerszegh Város Protocolluma Külső és Belső Fundusok ell adásáról és Vevéséről. Anno 1800. Zalaegerszeg város régi levéltára. 735. 358. jgyk. sz.
- 8 Degré Alajos – Simonffy Emil: A zalaegerszegi Központi Elemi Iskola Története (1690 – 1949). Zalaegerszegi Füzetek 1. Zalaegerszeg, 1975. 8., 16.
- 9 A zsidó népesség száma településenként (1840–1941) Szerk. Kepecs József. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1992. 362. A későbbi években így alakult a zsidóság létszáma és arányszáma a város lakosságához képest: 1920-ban 1659 (12,1 %), 1930-ban 1047 (7,7 %), 1941-ben 873 fő, (6,3 %), ugyanekkor zsidó, de nem izraelita 97 fő (0,7 %)
- 10 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat I. Budapest, 1902.
- 11 Ujváry 1929 (1987) 968. Ez a megállapítás ellentmondásban áll a Zalamegye hetilap 1901. évi, később

idézett híradásával, miszerint a hitközség 1901-ben lépett át a státusquo ante állapotból a kongresszusi hitközségek sorába. Feltehetően itt a lexikon szerkesztője tévedett, vagy a hitközség változtatta időközben státusát.

- 12 Az 1904. szeptember 1-i jegyzőkönyv adatai.
- 13 Szent Egylet, a zsidóság egyik legősibb intézménye. Fő feladata későbbi alapszabályuk szerint a szegény betegek ápolása, segítése és gyógykezelése; az elhunytak eltemetése és az izraelita sírkert önálló ügyvezetése; az elhunytak lelki üdvéért tartandó ima; jótékony céljai a hagyatékok és kegyes alapítványok kezelése.
- 14 A betegek látogatása, gondozása vallási parancs volt, ennek teljesítésére alakultak meg az egyletek.
- 15 A zsidó tudományok, vallási tanok és a zsidó erkölcsök ápolására létrehozott egyesület. Ujváry, 879.
- 16 A templom építése idején előkelő helyet foglalt el a Zala megyei jótékony egyesületek sorában. Elnöknője 1870-től Rosenberg Henriette, aki 1887-ben népkonyhát létesített az éhező szegények számára. 1876-ban ugyancsak ő alapította a szegény gyermekeket felruházó un. krajczár egyletet. In: Zalavármegyei Évkönyv a millenniumra. Nagykanizsa, 1896. 267-268.
- 17 Szegény gyermekek felruházásra ügyelő egylet. Adományaival főként a hanuka ünnepén szerzett örömet a gyerekeknek. Zalamegye, 1907. december 14.
- 18 A szegényekre figyelő jótékonsági egylet.
- 19 A szegény gyermekek megsegítésére létrehozott egyesület. A Zalamegye 1901. április 14-i számában így számolt be az egylet működéséről: „...az elmúlt télen 1554 db kenyeret osztott szét a szegények között 621 korona 60 fillér értékben. Az egyesület az évi számadás lezárásával 1.332 korona 49 fillér tőkével rendelkezik.” Ujváry 1929. (1987) 968.
- 20 Az 1904. szeptember 1-i jegyzőkönyv megfogalmazása.
- 21 Dr. Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története I–III., Szombathely, 1929-1935.

- 23 Molnár András: Zalaegerszeg 1848-49-ben. Zalaegerszegi Füzetek 6. Zalaegerszeg, 1998. 23, 38, 50, 71, 72.
- 24 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, 1851. 298.
- 25 Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850-1860. A város igazgatási szervezete és tisztviselői az abszolutizmus idején. Zalaegerszeg, 2000. Zalaegerszegi Füzetek 6.
- 26 Szabadságuk azonban nem volt zavartalan. Lásd: Foki Ibolya: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg, 1986. 217-241.
- 27 Megyeri Anna: A Göcseji Múzeum – az egykori takarékpénztár építésének története. Adalékok Zalaegerszeg első pénztintézetének történetéhez. In: Zalai Múzeum 10. Zalaegerszeg 2001. 237.
- 28 1901-ben egy városi közgyűlésen a rendőrkapitány így mutatta be Zalaegerszeget: „... hosszkitérjedésében a 3 km-t majdnem eléri, ... a fő közlekedési vonalakon kívül 57 utcája, 2 sétater, 1 nyári fürdőhelye van, továbbá a külrészekben 2 téglagyár, 2 égetőkemence, 5 vízimalom, 1 magpergető, a vasúti állomás és a Zala folyó.” Zalamegye, 1900. április 29.
- 29 MP 1901. július 11.5.
- 30 Ma a Kazinczy tér 11-es számú iroda- és üzletház. Egykori Zöldfa, majd Korona szálló, később KISZÖV székház. Tartotta itt összefüveteleit a zalaegerszegi Társaskör, a Kereskedelmi Kör és a Kaszinó is.
- 31 A zalaegerszegi Chevra Khadisa ünnepélye. Zalamegye 1894. március 25.
- 32 Ő tervezte az alispáni hivatal, a megyei levéltár és közgyűlési terem 1891-ben átadott új épületét.
- 33 A zalaegerszegi takarékpénztár fő részvényesei között nagy számban voltak a hitközség tagjai is.
- 34 A kevésbé elegáns, nehezen megközelíthető épület sokáig nem talált gazdára. A hitközség szerette volna eladni a városnak, de az végül, bár voltak tervei, 1910-ben végleg visszautasította a vásárlást. 1911-ben mozi működött benne, ekkor jelentek meg mozi-hirdetések az újságokban. Először a Ganz cég tartott benne hetente kétszer előadást, aztán Gábor Béla (a neves színész, Gábor Miklós édesapja) bérelte, majd vásárolta meg, s működött benne hosszú ideig mozi.
- 35 Benczéné Nagy Eszter – Fülöp István – Markó Imre Lehel: Zalaegerszeg utcanevei. Zalaegerszegi füzetek III. Zalaegerszeg 1977. 23.
- 36 Boschán Gyula ügyvéd 1847. április 24-én született Zalaegerszegen. Középkorait a soproni evangélikus líceumban végezte, utána két évig Párizsban a Sorbonne-t, az École de Droit-t és a College de France-t látogatta, majd Budapesten szerzett jogi diplomát. Szigethy Antal ügyvéd hívására jött ismét szülővárosába, ügyvédi gyakorlatát az ő irodájában kezdte. Negyedszázadon át volt a zalaegerszegi izraelita hitközség elnöke, majd díszelnöke. A zsinagóga építésekor a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara titkára, a vármegyei törvényhatósági bizottság tagja, e mellett számos társadalmi tisztséget töltött be. A tisztességben megőszült 97 éves aggastyán számára sem volt kegyelem, 1944-ben deportálták.
- 37 E hirdetmény a Zalamegye hetilapban már 1900. december 23-án megjelent.
- 38 A zsidó kongresszus által létrehozott szervezet országos szabályzattal, melyet az ortodoxok nem fogadtak el. A magyar és erdélyi izraeliták 1868. december 10-i gyűlése által hozott szabályzatot (kongresszusi statutum) a király szentesítette, s a kormány elismerte, hogy a statutum csak azokra vonatkozik, akik ezt elfogadják. A szervezet négyes tagolású: a legelső egységet a hitközségek képezik, felettük a községkerületek állnak, egybefoglaló szervük a kerületi elnökök gyűlése, akik felett az Izraelita Egyetemes Gyűlés (Országos Kongresszus) állt. Ez azonban nem gyűlésezett, hanem helyette az Izraeliták Országos Irodája pótolta szerepét, s vált a hitközségek képviselői szervévé. Ujváry 1929 (1987)
- 39 A zalaegerszegi izr. hitközség közgyűlése. Zalamegye 1901. március 10.
- 40 Az izraelita hitközségek egy része az 1868-69. évi országos egyetemes gyűlés után nem csatlakozott sem a kongresszusi, sem az 1871-ben megalakult ortodox szervezetekhez, hanem abban a jogállapotban maradt, melyben előtte volt. Nem volt központi képviselői szervük. E hitközségekkel a kormányhatóságok a közigazgatósági hatóságok útján érintkeztek, s választott bíróságok híján e hatóságok döntöttek a hitközségek vitás ügyeiben is. Ujváry 1929 (1987)
- 41 MP 1901. október 17.5.
- 42 ZML Letét 324.
- 43 Sebők Samu: A Zalaegerszegi Izr. Hitk. Irattár rendezésére felkért – jelentése. 1902. Zalaegerszeg, 1902. (12)
- 44 Sebők Samu az iratokat hét főcsoportba sorolta, az alcsoportokat csomóba helyezte, ezeken belül az iratokat időrendbe rakta. Mindezekről pontos lajstromot és betűrendes mutatót készített.
- „I. Gazdasági ügyiratok: 1. költségvetések 2. gabella [az ételek ellenőrzése után fizetett adó] 3. hitfelek adói 4. húsvéti liszt 5. ingatlanok 6. számvizsgálatok, 7. kóser bormérés 8. egyesületek 9. Thóra kölcsönügylek 10. pénztár kulcs 11. pénztári értékek leltárai 12. kölcsönügylek 13. régi váltók 14. aszfalt-társaság számadásai 15. Korona szálló
- II. Szerződési ügyiratok: 1. templomülési számadások és templomülés bérleti rendszabálya 2. templomülések tulajdonjoga 3. metszési ügy 4. körülmetélési ügy 5. rituális fürdő 6. templomi rendtartás 7. templomépítés.
- III. Alapítványi ügyiratok: kegyes alapítványok, ajándékok és végrendeletek
- IV. Szervezeti ügyiratok: 1. anyakönyvi ügyek 2. a zalaegerszegi szervezetre vonatkozóak 3. az országos szervezetre vonatkozóak
- V. Tanügyi iratok
- VI. Jótékonyági ügyiratok, „melyek a jótékonyág gyakorlásában intézettek hitközségünkhöz”. Ezekből nyilvánvaló lesz egykor „Izrael hagyományos ember-szeretete és változatos múltjának minden küzdelme. Ha

netalán a jövőben valaki a magyar zsidóság kimerítő történetét megírja, ez iratok számára nagy értékűek lesznek.”

VII. Históriai ügyiratok: „felölelik mindazokat, melyek számot adnak azokról a különös mozzanatokról, melyek hitközségünk és az egyetemes zsidóság életében előfordultak, az egyesekre vonatkozó adatokat épűgy, mint a közt érdeklő eseményeket.”

A pénztári mellékletek külön kezelésben részesültek, tűzbiztos helyen tartották. Ezek a következők: biztosítás, templomalapi nyugták, betétkönyvek alapítványról, közalap, törlesztett váltók, posta vevények, különféle nyugták és utalások. E pénztári mellékletek érvényüket veszítve megsemmisíthetők.

45 Zalamegye 1901. március 31.

46 Az 1904. szeptember 1-i jegyzőkönyvből

47 Izráel költői elnevezése, négyszer fordul elő a bibliában.

48 Jótékonycélú táncestély. Zalamegye 1901. márc.10.

49 A dolgozathoz folytatott adatgyűjtés során próbáltam megtudni valamit Stern József építészről. Az irodalomban, levéltárakban, könyvtárakban, személyes érdeklődések során sem akadtam nyomára. Egyetlen adatot találtam, ezt Gajáry István levéltárosnak köszönöm. A Budapesti lak és címjegyzék 1898-as X. kötetében szerepel egy Stern József nevezetű építési rajzoló, mely szerint a VI. kerület, Eötvös u. 8. szám alatt lakik. A többi kötetben és a lakcímnnyilvántartóban már nem található. Gazda Anikó összefoglaló munkájából ismerjük, hogy a zsinagógákat tervező építészek közül Baumhorn Lipót tervezte a legtöbbet, 27-et. A többi építész nevéhez általában egy-egy épületet fűződik. A zalaegerszegi zsinagóga különösen homlokzati részleteinek kialakításában emlékeztet Baumhorn épületeire, bizonyos, hogy Stern József ismerte munkáit, s esetleg valamelyik jelentősebb építész irodájában dolgozhatott. További kutatások során talán fény derül a titokzatos műépítész személyére.

50 Vállalkozók Közlönye, 1901. november 5. 4.

51 A zalaegerszegi izraelita hitközség tagjainak körülbelül fele tiltakozik az új templom építése ellen. Zalamegye, 1902. március 23.4.

52 Az izr. hitközség közgyűlése. Zalamegye 1902. március 16.

53 Az olasz származású Morandini Tamás (1869–1921) építész oklevelét Zürichben, a Technische Hochschuleban szerezte. Rokonsága Csáktornyán és Nagykanizsán vitt ismert építési vállalatokat. Először Morandini Román nagykanizsai vállalkozó társa lett, majd Zalaegerszegen telepedett le, tervezést, szakvéleményezést, építőmesterként kivitelezést egyaránt vállalt. Magyar állampolgárságot 1901-ben kapott. A 20. század elején meghatározó szerepe volt a városkép alakításában.

54 Zalamegye, 1902. december 28.4.

55 Göcseji Múzeum történeti dokumentációs gyűjteménye, 84.16.1.; Utcák, terek, emberek – Zalaegerszeg régi képeken. Szerk. Megyeri Anna. Zalaegerszeg, 1997. 54.,98.; Baranyai György: Tudósítás a múltból.

Zalaegerszeg, 1985. (Az építőiparos segédek bérharca megszűnt. Zalamegye 1904. április 24.5.)

56 Zalamegye 1904. április 3.4. Ebben az egyszerű épületben lakott a templomszolga, s valóban itt volt a mellékhelyiség is.

57 Zalamegye, 1904. május 14.7.

58 Zalamegye, 1904. június 26.5.

59 Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár. Az 1867-ben alapított pécsi műhely készítette Magyarországon a legtöbb orgonát. Tőlük rendelték az 1907-ben felavatott evangélikus templom mechanikus orgonáját is.

60 Ez évben Pfeiffer Henrik zalaegerszegi bádogosmester az országos iparegyesület díszoklevéllel és éremmel is kitüntette. Zalamegye, 1904. június 5.6.

61 Feltehetően a Tóra-olvasó asztal melletti Tóra tartó padot értik rajta, melybe a szertartás idején a Tóra díseit helyezik.

62 Fischer Pál takarékpénztári igazgató és neje született Wilhelm Olga házasságuk 10-ik évfordulója alkalmából az építés alatt levő új zsinagóga számára díszes és értékes, a frigszekerényen alkalmazandó függőnyt ajándékoztak. Zalamegye, 1904. május 15.7.

63 A jegyzőkönyv írója itt javította a szöveget, feltehetően „micve-vánkos”-ról van szó, melyen a körülmetélés szertartására viszik a fiúgyermekeket. A magyarázatot dr. Bányai Viktóriának köszönöm.

64 Zalamegye, 1904. augusztus 14.

65 Büchler Sándor (Fülek, 1870 – Auschwitz, 1944) 1888–1894 között a budapesti rabbiképző növendéke volt, a budapesti egyetemen bölcsészdoktori oklevelet is szerzett. Rabbivá 1895-ben avatták. 1897-től volt keszthelyi főrabbi, mellette a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára, a zsidóság magyarországi történetének kutatója.

66 Guttman Béla Bucsuszentlászlón született 1873. március 10-én. Elemi iskoláit Pápán végezte, majd Jánosházán a „Lau álmon Jiszroel” talmud-egylet iskolájába járt. Kismartonba, Nagyszombatba került, Kolozsvárott és Prágában, majd 1900-tól Bécsben főkantor. „Idegen földön is magyar maradt” írták róla a Magyar Zsidó Nő című folyóiratban. (1900. október 26.6.)

67 Zalamegye, 1904. szeptember 4.

68 Zalamegye, 1904. szeptember 4.

69 Magyar Paizs, 1904. szeptember 8.

70 Magyar Paizs, 1904. szeptember 8.

71 Zala, 1904. szeptember 4.

72 A péntek esti szertartás nyitja meg a hét legfőbb ünnepét, a szombatot.

73 Zalamegye, 1904. szeptember 11.4.

74 Zalamegye, 1904. október 9.4; Elul: a zsinagógai év 6. hónapja

75 Gazda Anikó: Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok. Szerk. Komoróczy Géza. MTA Judaisztikai kutatóközpont, Budapest, 1991. (Hungaria Judaica; 1.) 42.

- 76 A tornyok, akárcsak az előképnek számító Ludwig Förster (1797 – 1863) által tervezett Dohány utcai zsinagógán is látható hagymaszerű gömbbel koronázott tornyok – eredetileg arra a két oszlopra utaltak, melyek egykor Salamon jeruzsálemi temploma előtt álltak.
- 77 Ézsaiás 56. 7.
- 78 Göcseji Múzeum történeti dokumentációs gyűjteménye, leltári szám: 95.16.7.
- 79 Lombár Pál tervező leírása az épületről, 1978. VÁTI. KÖH Tervtára 15.313.
- 80 Ennek az oszlopnak mindkét darabja fennmaradt, dr. Mike János jóvoltából hiányos részeit pótolták, s a zalaegerszegi izraelita hitközség helyiségében őrzik.
- 81 Gazda, 1991.16.
- 82 Az állványról, melyet szószéknek nevezett, Lengyel Lajos számolt be.
- 83 Kapiller Imre – Németh László: Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. /Iratok a Zala Megyei Levéltárból/ (SÁGVÁRI Ágnes szerk.) Budapest, 1994.
- 84 ZML Telegkönyvi iratok. Az I. világháború hősi halottainak emléktábláját végül az átalakításig nem mozdították el, de a jegyzőkönyvben említett, Boschán Gyula nevét megőrkítő emléktáblának nincs nyoma. Az előtérben ma is látható egy kis márványtábla a tervező és a kivitelező építészek neveivel; szembe az átalakítás tervezőjének és kivitelezőjének (a Zalaegerszegi Ingatlankezelő és Közvetítő Vállalt) neve került.
- 85 Tanácsi Évkönyv. Zalaegerszeg. 1975–76. Zalaegerszeg, 1976.58.
- 86 KÖH Tervtára: 14027; 16494. Lombár Pál tervei a Városépítészeti Tudományos és Tervező Intézetben készültek.
- 87 KÖH tervtára: 15.313.
- 88 Pelényi Gyula műszaki leírása és terve az épület átalakítása előtt, 1982. szeptember 23.
- 89 A táblán Kiss József verse olvasható. „Imádkozzunk! Jiszgadalt dobogjon / Minden szív a magyar hazában/ És minden még Tinéktek gyulladjon / Szegény és gazdag néma asztalán / Mert értünk ontott, érettünk patakzott / A Ti drága, ifju véretek/ A vérrózsák, miket a harc fakszított/ Teremnek nekik örök életet./
- 90 Magyarországi zsinagógák. Irták: Gazda Anikó – Kubinyi András – Pamer Nóra – Póczy Klára – Vörös Károly. Szerk. Gerő László. Budapest, 1989. 43.
- 91 Orgonaavató ünnepség Zalaegerszegen. Zalai Hírlap 1987. november 30. 1.
- 92 Az orgonát a Fővárosi Művészi Kézműves Vállalat Aquincum Orgonaüzeme és Zalaegerszegi Ingatlankezelő és Közvetítő Vállalat munkatársai készítették.
- 93 Az idézett szövegeket betűhíven közöljük. Az olvashatatlan szövegrészeket szögletes zárójellel jelöltük, az értelmezhető hiányokat a zárójelben kiírtuk. A héber feliratok értelmezésében dr. Bányai Viktória, az MTA Judaisztikai Kutatóközpontjának tudományos munkatársa volt segítségemre. Köszönet érte.
- 94 A kis időszámítás szerint 664.
- 95 Zsoltárok 27,4. vers.
- 96 Az avatás előzetes programját a Zalamegye c. újság is közölte, dolgozatunkban idézzük.
- 97 Beköszöntő ima: „Ma tovu” (Mily szépek).
- 98 Halleluja
- 99 „Adon olam” (A világ ura) ima.
- 100 Az avatás mozzanatainak leírását a Zalamegye c. újság közli, dolgozatunkban idézzük.
- 101 „Le-David mizmor” (Dávid zsoltára, 24. zsoltár).
- 102 Minha (a teljes délutáni liturgiára vonatkozik).
- 103 Rosszul olvasható, esetleg Tindeisen József. Az építéssel kapcsolatos adatot nem találtam.

## Irodalom:

- Baumhorn Lipót építész/architekt 1860 – 1932.  
Szerk. Hadik András, Szegő György, Budapest, 1999.
- BENCZÉNÉ NAGY ESZTER – FÜLÖP ISTVÁN – MARKÓ IMRE LEHEL  
Zalaegerszeg utcanevei. Zalaegerszegi füzetek III. Zalaegerszeg 1977. 23.
- BARANYAI GYÖRGY  
Tudósítás a múltból. Dokumentumok Zalaegerszeg város munkásainak szervezkedéseiről 1903-1914. Zalaegerszeg, 1985. 312.
- DEGRÉ ALAJOS – SIMONFFY EMIL  
A zalaegerszegi Központi Elemi Iskola Története (1690 – 1949). Zalaegerszegi Füzetek 1. Zalaegerszeg, 1975.
- DURANCI, BELA  
A vajdasági építészeti szecesszió. Fórum Kiadó. Újvidék, 1983.
- A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)  
Szerk. Kepecs József. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1992.
- FOKI IBOLYA  
Zalaegerszeg 1850–1860. A város igazgatási szervezete és tisztviselői az abszolutizmus idején. Zalaegerszeg, 2000. Zalaegerszegi Füzetek 6.
- FOKI IBOLYA  
Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg, 1986. 217–241.
- DR. GÉFIN GYULA  
A szombathelyi egyházmegye története I–III., Szombathely, 1929-1935.
- GAZDA ANIKÓ  
Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok. Szerk. Komoróczy Géza. MTA Judaisztikai kutatóközpont, Budapest, 1991. (Hungaria Judaica; 1.)
- GERLE JÁNOS – KOVÁCS ATTILA – MAKOVECZ IMRE  
A századforduló magyar építészete, Budapest, 1990.
- KAPILLER IMRE – NÉMETH LÁSZLÓ  
Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. /Iratok a Zala Megyei Levéltárból/ (SÁGVÁRI Ágnes szerk.) Budapest, 1994.
- Magyarországi zsinagógák  
Irták: Gazda Anikó – Kubinyi András – Pamer Nóra – Póczy Klára – Vörös Károly. Szerk. Gerő László. Budapest, 1989.
- Magyar Zsidó Lexikon  
Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929.
- Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április  
A Magyar Zsidók Központi Tanácsa összeírása a német hatóságok nyomán. I. rész. Adattár A, B kötet. Közzéteszi: Schweitzer József. Az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rendezte: Frojmovics Kinga. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (MZSHK) Budapest, 1994.
- MEGYERI ANNA  
A Göcseji Múzeum – az egykori takarékpénztár építésének története. Adalékok Zalaegerszeg első pénzügyintézetének történetéhez. In: Zalai Múzeum 10. Zalaegerszeg, 2001. 237.
- MEGYERI ANNA  
Építkezések Zalaegerszegen a dualizmus idején. In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a dualizmus korában. Szerk. Tóth G. Péter. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2002. 325-345.
- MOLNÁR ANDRÁS  
Zalaegerszeg 1848-49-ben. Zalaegerszegi Füzetek 6. Zalaegerszeg, 1998. 23, 38, 50, 71, 72.
- MORAVÁNSZKY ÁKOS  
Építészeti az Osztrák-Magyar Monarchiában. Corvina. Budapest, 1988.
- NÉMETH LÁSZLÓ  
Zsidók Zalában a 18. század első felében. In: Zalai Gyűjtemény 35. Zalaegerszeg, 1994. 17–32.
- NÉMETH LÁSZLÓ – PAKSY ZOLTÁN  
Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919 – 1945. Zalaegerszeg, 2004. (Zalai Gyűjtemény 58.)
- POLLÁK MIKSA  
Zsidó templomépítés Magyarországon a XIX. századtól a mai napig. In: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványa. Budapest. LVI. 1934.
- SEBŐK SAMU  
A Zalaegerszegi Izr. Hitközség Irattár rendezésére felkért – áll. főgimn. tanár jelentése, Zalaegerszeg, 1902.(12) p.
- VENETIANER LAJOS  
A magyar zsidóság története. Budapest, 1986.  
Utcák, Terek, Emberek – Zalaegerszeg régi képeken Szerk. Megyeri Anna. Zalaegerszeg, 1997.
- RAJ TAMÁS – SZELÉNYI KÁROLY  
Zsidó tárgyak művészete. Makkabi, Budapest, 2002.
- RICZU ZOLTÁN  
Zsidó épületek és emlékek Nyíregyházán. Nyíregyháza, 1992.
- SIMONFFY EMIL  
Bevezetés. In: Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből. Szerk. Gyimesi Endre. Zalaegerszeg, 1985. 691 p.p.7-46.
- Zalavármegyei Évkönyv a millenniumra  
Nagykanizsa, 1896.
- A zsidó Budapest  
Emlékek, szertartások, történelem. Szerk. Komoróczy Géza. Budapest, 1995. (Hungaria Judaica; 7.)



## The history of the Synagogue of Zalaegerszeg (Presently concert - and exhibition hall)

In 1982 during the renovation of the Synagogue a rusty, cylindrical metal container was found. The metal container was deposited there in 1904 when the last building blocks of the building were put into place. The metal container enclosed all the paper work about the construction of the Synagogue and about the Jewish Community. The original archives of the Jewish Community perished and the only information we have about the Community was found in the above mentioned metal container. This paper gives an account of the contents of these texts.

Jewish occupants moved to Zalaegerszeg in the first third of the 18th century. In 1770 according to a tax inventory only nine families lived in Zalaegerszeg with a total number of 47 people. By 1828 the number of Jewish citizens was 318. The precise time and manner of the establishment of the Jewish Community is unknown, however according to the Hungarian Jewish Encyclopaedia the Graner, Rosenthal, Boschán and Kaiser families played crucial role in the establishment of the Community. The memory of these families is still well preserved in the Jewish cemetery. In 1880 1005 Jewish citizens lived in Zalaegerszeg who comprised of 14,9 % of the total population of the city.

The majority of the Jewish citizens worked in merchandry, which was constitutive towards their quickly growing fortune. Their children received good education and some of them became lawyers or doctors. As a result the new citizens become respected members of the society of Zalaegerszeg. This newly founded respect is well represented by the fact that in 1857 two merchants, Jakab Mayer and Zsigmond Kaiser were elected to be members of the local council. From the second half of the 19th century forwards and from the Act of Emancipation (1867. XVII) the Jewish community played an important role in a social life of Zalaegerszeg and in governing the city.

The turn of the 19th-20th century can be characterised by extensive building projects that were constitutive towards the wide-ranging development of Zalaegerszeg. In 1885 the leaders of Zalaegerszeg made considerable efforts to increase the appearance and cultural and intellectual life of the city so that it would adequately characterise a capital of a county.

Jewish citizens had an important role in increasing the city's image. Private projects of the Jewish Community created a more metropolitan look in the city.

Moreover, many Jewish citizens were members of the city's Architectural Committee and the association of 'Szépítő Egyesület' which aimed to increase the city's image.

The old Synagogue was built in the city centre in the 1840s on a land that was given by the bishop of Szombathely. The Synagogue was built next to a pub, this pub was in the same place as the present Arany Bárány Hotel.

In 1873 the alteration of the Synagogue was already planned, although the Jewish Community needed a bigger Synagogue. In 1899 the leaders of the community with the new president Gyula Boschán who was determined to modernize the institution and the administration of the Jewish Community, the Community decided to build a new Synagogue. In 1900 when the building of the new Synagogue was finally decided, the city comprised of 9782 citizens from which 1333 were Jewish, 8114 were Roman Catholic, 191 were Lutheran (evangelistic), 126 were Calvinist (reformed) and 18 belonged to other religions. In 1901 the Jewish Community was raised from the condition of status quo ante to the level of the Communities of the Congress.

In 1901 the elected Architectural Committee announced a tender to design a new synagogue. The costs that were allocated to the building project were 80.000 crown. Five applications were received for the tender. The Committee agreed that from the two architectural plans of József Stern a cheaper one would be the most suitable for the Community. The building tender was won by Tamás Morandini, a building constructor who was a well respected member of the Jewish Community.

The building project was commenced on the 19th of March 1903 in the then developing Gyula Wlassics street (today's Mártírok street). The opening of the Synagogue was planned to be held in May 1904, but because of the unfavourable weather and the builders' demonstration for better wages the works had to be stopped several times. The building construction was finally finished during the summer, and the opening ceremony was held on the 1st of September 1904. The intellectuals of the city took part in the opening ceremony irrelevant of their religion.

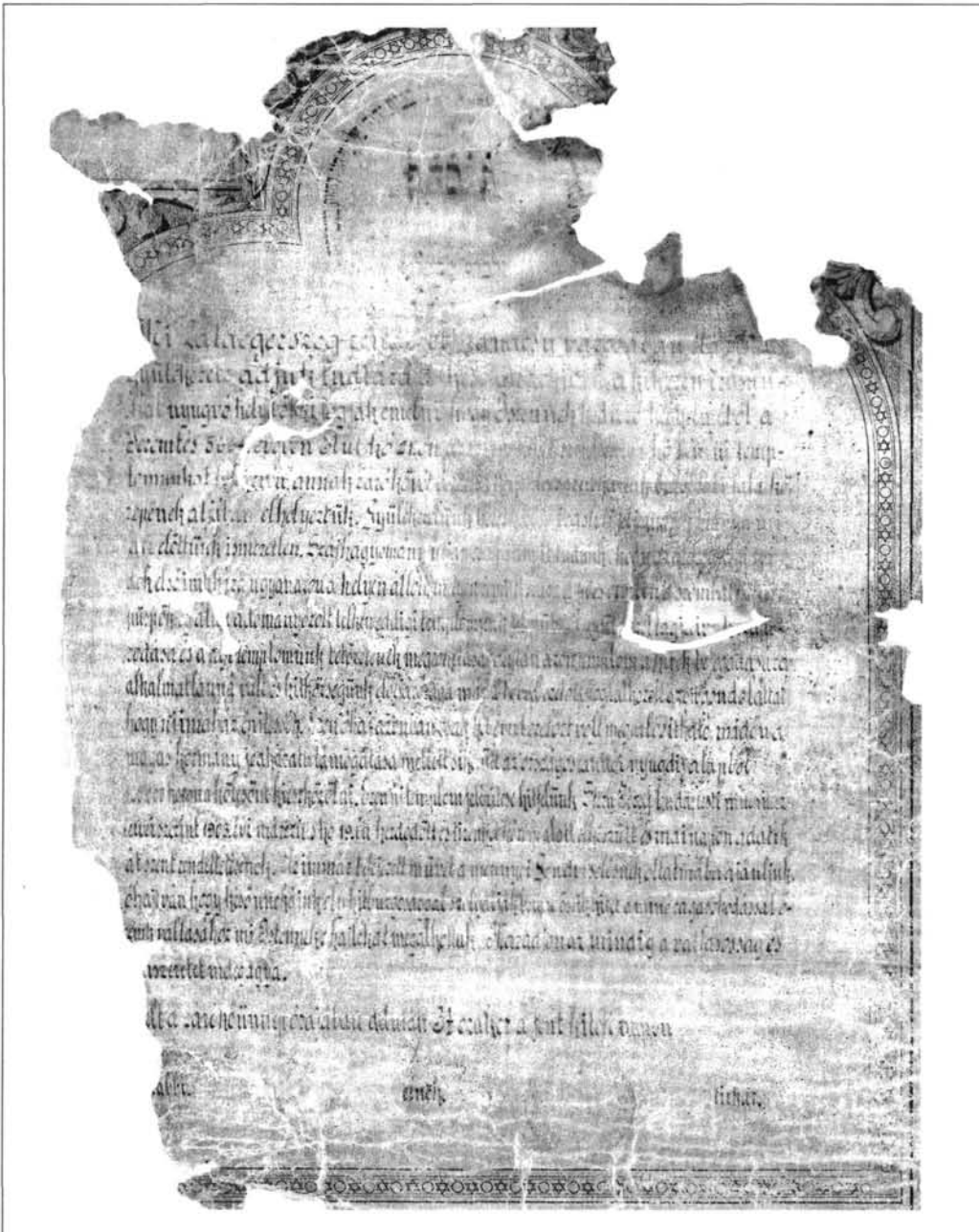
The new, two towered, brick and plaster designed building was a good example of the eclectic Synago-

gue architecture and the inner paintings and the tinworks represented the skilled work of the craftsmen of Zalaegerszeg.

In 1944 the majority of the Jewish population of Zalaegerszeg were taken to concentration camps from which only a few returned. The Synagogue became unused and in 1960 it became the property of the Hungarian Government and was maintained by the Town Council. The building was used as a storage space, and

its condition was deteriorating gradually. In 1976 it was decided that in order to be able to maintain the Synagogue it has to be assigned to a new function. In 1983 according to the plans of architect Gyula Petényi the reconstruction of the Synagogue with the preservation of the inner building structure was finished.

Translated by Eszter Kreiter



1. kép: A záróköből előkerült oklevél



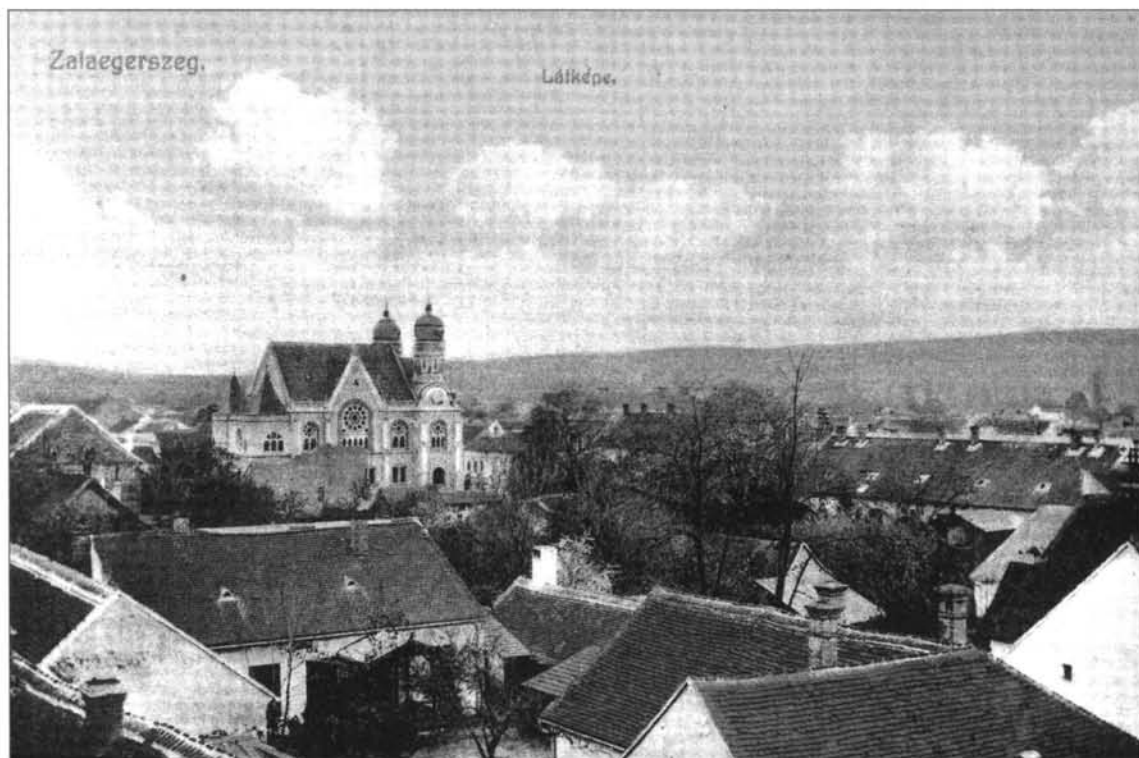
2. kép: A zalaegerszegi építők munkások 1904-ben, a Grünwald vendéglőben  
„Az épület túlnyomó részben zalaegerszegi munkások dicsősége, ...kizárólag magyar munka.“  
Jegyzőkönyv, 1904.



3. kép: Morandini Tamás,  
az építkezés kivitelezője 1905 körül



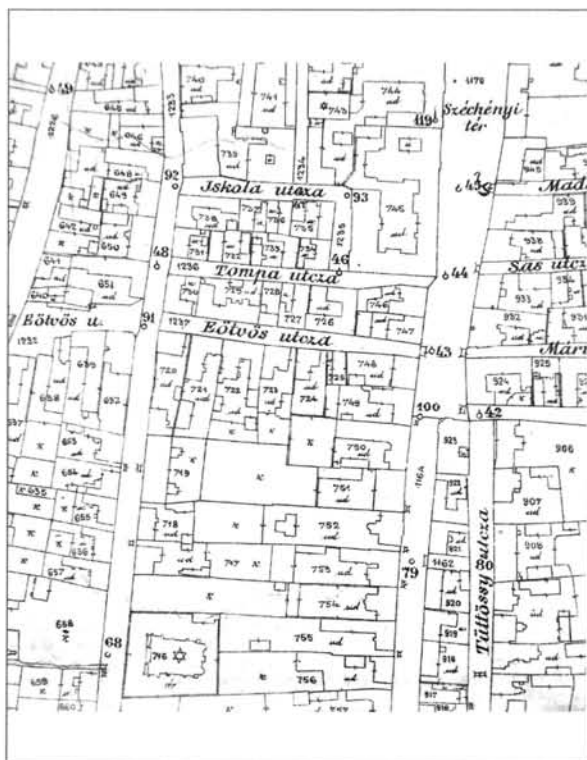
4. kép: A templom avatása. Antal Béla felvétele Morandini Tamás hagyatékából, 1904. „Új monumentális templomunk kívülről és belülről egyaránt impozáns benyomást gyakorol a nézőre.“ Jegyzőkönyv, 1904.



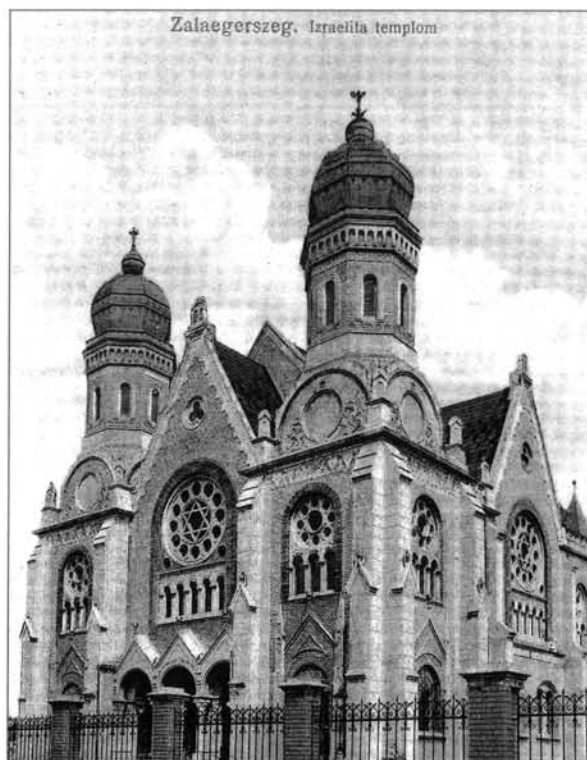
5. kép: „...nemcsak közlelől hat az épület, hanem hat jó messzlelől is jellegzetes két tornyával, mely a város távlatának karaktert ad.“ Jegyzőkönyv, 1904. (Képeslap, 1910 körül, az Országos Széchenyi Könyvtár tulajdona)



6. kép: A zsinagóga belső tere egy képeslapon, 1930 körül (Kovács András tulajdona)



7. kép: Zalaegerszeg rendezett tanácsú város átnzeti térképe, részlet a zsinagógával, 1903 Göcseji Múzeum 94.39.2.



8. kép: „Gyönyörűen érvényesülnek külső méretei a kőbástya kerítéssel körülvett négyszögletes téren“ Jegyzőkönyv, 1904. (Képeslap, 1910 körül, Göcseji Múzeum)



9. kép: A keleti fal, 1978. (KÖH Tervtár)



10. kép: A belső részlete, 1978. (KÖH Tervtár)

